

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION

**PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIE
SPOŁECZNO-GOSPODARCZE "PÓŁNOC-POŁUDNIE"
W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ
WIELKA BRYTANIA, NIEMCY, FRANCJA**

Jerzy Grzeszczak

Nr 31

1995

ZESZYTY

INSTYTUTU GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

PAN

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION

PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIE
SPOŁECZNO-GOSPODARCZE "PÓŁNOC-PÓŁUDNIE"
W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ
WIELKA BRYTANIA, NIEMCY, FRANCJA

Jerzy Grzeszczak

Nr 31

1995

"NORTH-SOUTH" SOCIO-ECONOMIC DIFFERENTIATION IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES
OF GREAT BRITAIN, GERMANY AND FRANCE

Z E S Z Y T Y

INSTYTUTU GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

P A N

<http://rcin.org.pl>

Redaguje zespół w składzie:

Teresa Kozłowska-Szczęsna (redaktor),

Jerzy Grzeszczak (zastępca redaktora),

Marek Degórski

Bronisław Czyż (sekretarz)

Opiniował do druku:

prof. dr hab. Marcin Rościszewski

Adres redakcji:

00-927 Warszawa, Krakowskie Przedmieście 30,

tel. 26 19 31, 26 83 29; telefax 48 22 267 267

Opracowanie redakcyjne i techniczne:

Barbara Jaworska

Abstract. The work outlines the socio-economic differences between the northern and southern parts of Great Britain, Germany and France. The aim is to show how the "north - south" differences overlap with the "centre versus periphery" differences. Consideration is given to the different approaches to the identification and interpretation of these differences which are set out in the Western European literature.

Key words: European Union, regional development, inter-regional socio-economic differentiation, "north - south" contrasts, centre versus periphery

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	5
Zróżnicowanie "północ - południe" w Wielkiej Brytanii	7
Zróżnicowanie "północ - południe" w Niemczech	15
Niemcy zachodnie.....	15
Niemcy wschodnie.....	23
Zróżnicowanie "północ - południe" we Francji	25
Zróżnicowanie "północ - południe" a zróżnicowanie "centra - peryferie"	33
W kierunku interpretacji przyczyn zróżnicowania "północ - południe"	38
Granice "północy" i "południa" a ramy terytorialne badań	38
Skale badawcze: badania makroskalowe versus badania	
mezo- i mikroskalowe.....	40
Zakresy czasowe badań.....	42
Podstawy wyjściowe interpretacji	44
Zakończenie	52
Literatura	55
<i>"North - South" socio-economic differentiation in the European Union</i>	
<i>countries of Great Britain, Germany and France (summary)</i>	60

WPROWADZENIE

W dyskusji nad nowszym społeczno-gospodarczym zróżnicowaniem przestrzennym krajów Europy zachodniej, wchodzących w skład Unii Europejskiej, od wielu lat zajmuje dużo miejsca problem różnic między północnymi i południowymi obszarami tych krajów. Chyba najwięcej uwagi poświęcono mu w Wielkiej Brytanii: jego identyfikatorem - niewątpliwie skrótowym i uproszczonym - jest tam hasło *North - South divide* (podział bądź rozdział północ - południe). W Niemczech rozważane kontrasty obejmuje się przeważnie mianem *Nord - Süd - Gefälle* (spadek północ - południe) albo - logiczniej - *Süd - Nord Gefälle* (spadek południe - północ). Mówi się także o dryfowaniu bądź dryfcie: *Nord - Süd - Drift* (Kunz 1986). We Francji narastające przeciwieństwa północ - południe nie mają, jak się wydaje, językowego odpowiednika terminologicznego. Używane w kontekście francuskim stwierdzenia, mówiące o trwającym „dryfowaniu” bądź „przechylaniu się” w stronę południa, spotyka się raczej w literaturze obcej, np. anglosaskiej (*southward drift, southerly tilt*), przy czym chodzi tu przede wszystkim o przesunięcia ludnościowe (por. Jones 1991).

Do oznaczenia przeciwstawnych obszarów północnych i południowych używane są też terminy „strefa mrozu” (*frostbelt, régions du gel*) i „strefa słońca” (*sunbelt, régions du soleil*), pierwotnie wylansowane w USA do określenia, zróżnicowanych pod względem podstawowych tendencji rozwojowych, terytoriów północno-wschodnich i południowo-zachodnich (por. Hamm, Litsch 1987).

Problemem społeczno-gospodarczych różnic przestrzennych między północą a południem jest na zachodzie przedmiotem intensywnych badań, ma też - oczywiście - bogatą literaturę.

Wyniki tych doclekań znane są w Polsce pobieżnie, w każdym zaś razie nie budzą takiego zainteresowania, jakiego są warte zważywszy na wagę problemu. Niniejsze opracowanie zostało pomyślane jako krok zmierzający w kierunku wypełnienia tej luki. Jest to opracowanie wstępne mające na celu, przede wszystkim, prezentację podejść do identyfikowania problemu oraz jego analizowania i rozwiązywania. Zarazem jest ono próbą mającą na względzie włączenie się do oryginalnych badań wspomnianego problemu w ogólniejszym wymiarze przestrzennym, badań które oprócz krajów Unii Europejskiej ogarniałyby również kraje Europy środkowo-wschodniej i wykorzystywały istniejący dorobek poznawczy i metodologiczny tych ostatnich.

Opracowanie oparte jest na przykładzie trzech państw: Wielkiej Brytanii, Niemiec i Francji. Jednostkami przestrzennymi wziętymi pod uwagę są jednostki makroskalowe lub ich agregaty. W Wielkiej Brytanii jest to 10 jednostek: Szkocja, Walia i 8 „regionów standardowych” (*standard regions*), jakimi posługuje się *Board of Trade* (Południowo-Wschodni, Wschodnia Anglia, Południowo-Zachodni /z Wielkim Londynem/, West Midlands, East Midlands, Yorkshire- Humberside, Północno-Zachodni, Północny). Niekiedy dochodzi 11 jednostka, Irlandia Północna, i analiza odnosi się wówczas do całego Zjednoczonego Królestwa. Dla Niemiec jest to 16 krajów związkowych czyli landów (11 tzw. starych i 5 nowych). Dla Francji są to 22

regiony planowania. Średnia powierzchnia tych jednostek wynosi w każdym z trzech państw ok. 25 tys.km².

Uwzględnione jednostki przestrzenne nawiązują do podziałów Unii Europejskiej na terytorialne jednostki statystyczne, funkcjonujące od końca 1989 r., tzw. jednostki NUTS (*nomenclatures des unités territoriales statistiques*). Jednostki przyjęte dla Wielkiej Brytanii i Niemiec są jednostkami należącymi do najwyższego poziomu NUTS, czyli NUTS 1. Jednostki przyjęte dla Francji są jednostkami należącymi do poziomu NUTS 2, średniego (por. Carmona- Schneider, Schütte 1989; Labasse 1991).

W badaniach przesunień i kontrastów „północ - południe” wykorzystuje się bardzo różne wskaźniki i mierniki. Liczba tych wskaźników i liczba ich kombinacji stale rosną. Ich zestawy są zmienne, w zależności m.in. od zakresu i ukierunkowania konkretnego badania. Różne i zmienne są też oceny ich przydatności.

Analizowane wskaźniki dotyczą, generalnie biorąc, szeroko rozumianych społeczno-ekonomicznych cech regionów. Widoczne jest dążenie do tego, aby badanie różnic przestrzennych, prowadzone za pośrednictwem tych wskaźników, było ukierunkowane możliwie wyraźnie. Bardzo często badania kontrastów „północ - południe” mają, koniec końców, podobnie jak badania zróżnicowań międzyregionalnych w ogóle, pokazać regionalne przesunięcia potencjałów rozwojowych i związanych z nimi różnych „wąskich przekrojów” i barier. Jak z tego wynika, mają unaocznic zmiany zachodzące w gospodarczej zdolności konkurencyjnej poszczególnych regionów i ich grup: zdolności konkurencyjnej tak w skali europejskiej, jak i światowej (por. Carmona-Schneider, Schütte 1989; Irmen, Sinz 1989; Peschel 1989; Sinz, Steinle 1989).

W niniejszym, wstępnym opracowaniu posłużono się przede wszystkim wskaźnikami dotyczącymi poziomu i dynamiki rozwoju ludnościowego, rozwoju zatrudnienia (z uwzględnieniem struktury zatrudnienia i jej zmian) oraz bezrobocia, tworzenia produktu krajowego brutto, wynagrodzeń - lub szerzej - dochodów ludności. Uwzględniono także niektóre inne wskaźniki, związane głównie z poziomem i jakością życia. Źródłami statystycznymi, z których czerpano podstawowe dane, były (o ile nie podano inaczej): dla Wielkiej Brytanii - *Annual Abstract of Statistics* (1992, 1993) oraz *Employment Gazette* (1992; zwłaszcza *Historical supplement 3*); dla Niemiec - *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland* (1992, 1993), *Bevölkerungsstruktur und Wirtschaftskraft der Bundesländer* (1992, 1994), *Regionalstatistische Informationen aus der Laufenden Raumbbeobachtung* (1991) oraz część tabelaryczna pracy M. Sinza i in. *Nord - Süd - Kontraste im Spiegel der Laufenden Raumbbeobachtung* (1986 a); dla Francji - *Statistiques et indicateurs des régions françaises* (1975, 1990, 1991, 1992). Korzystano także z danych dla tych krajów, zawartych w raportach Komisji Unii Europejskiej o sytuacji społeczno-gospodarczej i rozwoju regionów Unii (*Die Regionen der erweiterten Gemeinschaft* 1987; *Die Regionen in den 90er Jahren* 1991).

ZRÓŻNICOWANIE „PÓŁNOC - POŁUDNIE” W WIELKIEJ BRYTANII

Regionalny rozdział „północ - południe” przedstawiany jest obecnie jako jedna z podstawowych cech charakteryzujących Wielką Brytanię, zwłaszcza od początku lat 80. Przecistawianie regionów północnych o ogólnie niższym poziomie i dynamice rozwoju społeczno-gospodarczego - regionom południowym pomyślniej się rozwijającym jest rzeczą niemalże powszechną, docierającą (ponieważ zajmuje dużo miejsca w środkach masowego przekazu) do indywidualnej świadomości. Mnożą się badania naukowe, w tym naturalnie i geograficzne, problematyki „północ - południe”, organizowane są liczne seminaria i konferencje jej dotyczące. Tematyce tej poświęcona była m.in. duża doroczna konferencja Instytutu Geografów Brytyjskich, która odbyła się w Uniwersytecie Loughborough w 1988 r. Stosownie do tego rośnie liczba publikacji traktujących o nierównościach „północ - południe”: literatura przedmiotu powoływana w jednej tylko, wydanej pod redakcją J. Lewisa i A. Townsenda książce *The North - South divide* (1989) liczy ponad 350 pozycji. W literaturze tej nie brakuje dyskusji i kontrowersji. Można jednak stwierdzić, że w przewadze są publikacje podtrzymujące - najogólniej ujmując - oczywistość istnienia znaczącego rozdziału między północą a południem Wielkiej Brytanii.

Ponadregionalnymi agregatami, jakimi operuje niniejsze opracowanie w odniesieniu do Wielkiej Brytanii są: grupa regionów „Północ” i grupa regionów „Południe” (ryc. 1). Podział na te dwie grupy przyjęto za wspomnianą pracę J. Lewisa i A. Townsenda (1989). Przez „Północ” rozumie się 6 następujących jednostek: Szkocję, Walię oraz 4 angielskie regiony standardowe - Północny, Północno-Zachodni, Yorkshire-Humberside i West Midlands. „Południe” stanowią 4 pozostałe *standard regions* Anglii: Południowo-Zachodni, Południowo-Wschodni, Wschodnia Anglia i East Midlands. Wyznaczona w ten sposób „Północ” zajmuje blisko 66%, „Południe” zaś 34% całkowitej powierzchni Wielkiej Brytanii.

W Wielkiej Brytanii zmniejszanie się potencjału ludnościowego „Północy” (mierzonego liczbą ludności i gęstością zaludnienia), zwiększanie zaś potencjału „Południa” uwidoczniają następujące dane: W dwudziestolecie 1971-1990 liczba ludności „Północy” zmalała o 0,3 mln, tj. o 1%, podczas gdy liczba ludności „Południa” wzrosła o 2,1 mln, tj. o ponad 8%. Największe relatywne spadki zaludnienia odnotowano w regionach Północnym (-7%) i Północno-Zachodnim (-5%), największe wzrosty - w regionach Południowo-Zachodnim (23%), Wschodniej Anglii (23%) i East Midlands (19%). Liczba ludności „Południa”, zajmującego 1/3 obszaru Wielkiej Brytanii, przekroczyła 50% całkowitej liczby ludności tego kraju (tab. 1, ryc. 2).

Ryc. 1. Podział „północ - południe” w Wielkiej Brytanii

The „North - South divide” in Great Britain

Rośnie potencjał gospodarczy grupy regionów „Południe”, natomiast względnie maleje potencjał grupy „Północ”. „Południe” skupia już blisko 53% ogółu zatrudnionych w Wielkiej Brytanii. W okresie 1972 - 1991 cały przyrost ogólnokrajowego zatrudnienia, 1,5 mln osób, skoncentrował się praktycznie w regionach południowych. Zatrudnienie w grupie „Południe” wzrosło o blisko 13%, w grupie „Północ” - jako całości - utrzymało się na tym samym poziomie (zanotowano nieznaczny wzrost o 0,5%). Wszystkie regiony południowe wykazały dodatni wzrost zatrudnienia, przy czym w dwóch przypadkach był to wzrost przekraczający 30% (Region Południowo-Zachodni 36%, Wschodnia Anglia 35%). W regionach północnych wzrost dodatni miały Walia (9%), Szkocja (7%) i Yorkshire-Humberside (5%); pozostałe regiony miały kilkuprocentowy wzrost ujemny (zwłaszcza Region Północny, -6%).

Tabela 1. Ludność, zatrudnienie i struktura zatrudnienia w Wielkiej Brytanii w latach 1971 - 1992

według grup regionów

Population, national employment and employment structure in Great Britain, 1971 - 1992, by groups of regions

Grupy regionów	Liczba ludności ogółem %	Gęstość zaludnienia mieszk./km ² (%)	Liczba zatrudn. ogółem %	Liczba zatrudnionych ^b			Struktura zatrudnienia ^b		
				sektor I %	sektor II %	sektor III %	sektor I %	sektor II %	sektor III %
Stan w roku:	1971	1971	1972	1972	1972	1972	1972	1972	1972
Północ	51,7	185	50,2	46,5	56,8	45,7	1,8	49,6	48,6
Południe	48,3	329	49,8	53,5	43,2	54,3	2,1	38,7	59,2
W. Brytania	100	235	100	100	100	100	1,9	44,3	53,8
w roku:	1990	1990	1991	1992	1992	1992	1992	1992	1992
Północ	49,5	183	47,3	44,9	54,3	45,3	1,2	30,5	68,3
Południe	50,5	356	52,7	55,1	45,7	54,7	1,3	23,5	75,2
W. Brytania	100	243	100	100	100	100	1,2	26,9	71,9
Zmiany w latach:	1971-90	1971-90	1972-91	1972-92	1972-92	1972-92	1972-92*	1972-92*	1972-92*
Północ	-1,0	(-1,1)	0,5	-38,7	-43,1	30,0	-0,6	-19,1	19,7
Południe	8,2	(8,2)	12,7	-34,5	-37,0	31,9	-0,8	-15,2	16,0
W. Brytania	3,5	(3,4)	6,6	-36,5	-40,5	31,0	-0,7	-17,4	18,1

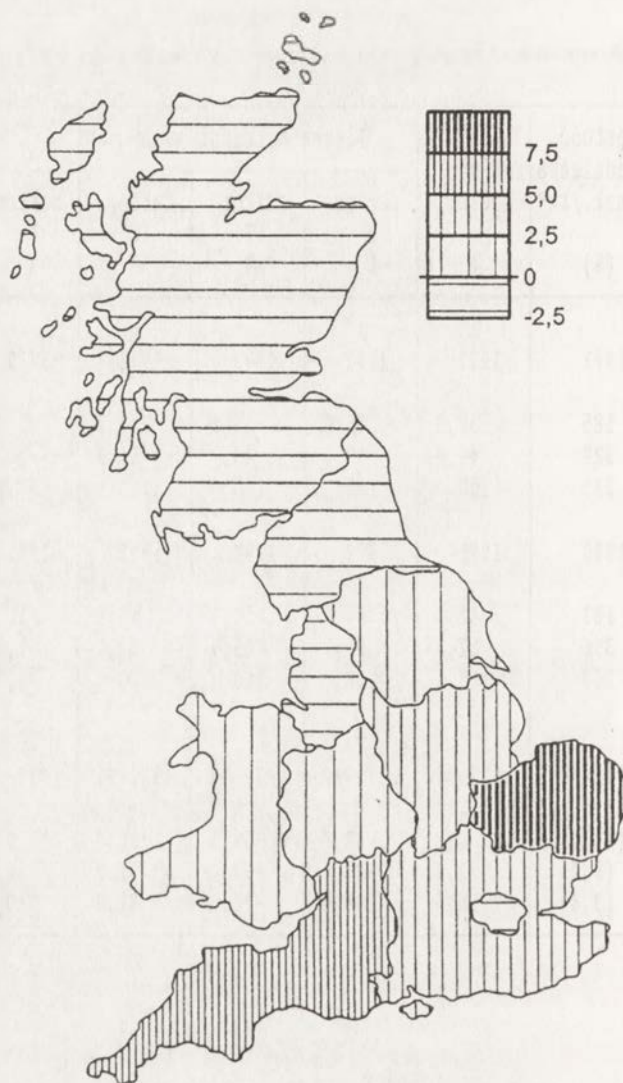
* w punktach procentowych

a bez Irlandii Północnej

b tylko pracownicy najemni

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Annual Abstract of Statistics 1992; Employment Gazette, Jun. 1992 (Historical Suppl. 3) i Oct. 1992

Zarówno w regionach północnych jak i południowych spadło zatrudnienie w sektorach I i II; w obu sektorach był to jednak spadek wolniejszy na południu, niż na północy. Jeśli chodzi o najemnych pracowników przemysłowych, w latach 1972 - 1992 liczba ich zmalała w grupie regionów „Północ” o 2,3 mln, tj. o 43%, a w grupie regionów „Południe” tylko o 1,5 mln, tj. o 37%. Na północy, największy relatywny spadek zatrudnienia przemysłowego zanotowano w regionach Północno-Zachodnim i West Midlands, na południu - w Regionie Południowo-Wschodnim. Zatrudnienie w sektorze III zwiększyło się znacznie, tak w grupie regionów „Południe”, jak i w grupie „Północ”, bardziej jednak w grupie „Południe”. W grupie regionów „Południe” liczba zatrudnionych w usługach wzrosła o 2 mln, tj. o 32%, w grupie „Północ” zaś o 1,6 mln, tj. o 30%. Regiony południowe, z wyjątkiem Regionu Południowo-Wschodniego, osiągnęły wzrost zatrudnienia usługowego rzędu 65% i więcej.

Ryc. 2. Zmiany liczby ludności w Wielkiej Brytanii w latach 1980 - 1990 (średnio rocznie w ‰)

Changes in the population of Great Britain, 1980 - 1990 (annual average in per mille)

W okresie 1972 - 1992 udziały grupy regionów „Północ” w ogólnokrajowym zatrudnieniu zmniejszyły się we wszystkich sektorach. W obu grupach regionów dokonały się znaczne przesunięcia strukturalne, na korzyść sektora III. W grupie regionów „Południe” sektor ten skupia obecnie ponad 75% ogółu pracowników najemnych, w grupie „Północ” ponad 68%. Należy wszakże zauważyć, że tempo tych przesunięć było, w całym rozpatrywanym okresie, wyższe w regionach północnych, niż w regionach południowych. W szczególności, udział sektora III w całkowitym zatrudnieniu „Północy” zwiększył się o prawie 20 punktów procentowych, udział jego zaś w zatrudnieniu „Południa” o 16 punktów.

W końcu 1979 r. 55,2% ogółu przedsiębiorstw (firm) Wielkiej Brytanii skupiało się w grupie regionów „Południe”; w końcu 1990 r. odsetek ten zwiększył się do 58,5% (tab. 2). Na przestrzeni dziesięciolecia 1980 - 1990 liczba przedsiębiorstw zarejestrowanych w grupie „Południe” wzrosła o ponad 40%, natomiast w grupie „Północ” przyrost ten był prawie o połowę mniejszy i wynosił 23%. Południe skupiło blisko 70% ogólnego przyrostu netto przedsiębiorstw Wielkiej Brytanii. Na południu skoncentrowało się 60% przedsiębiorstw nowo zarejestrowanych w rozważanym okresie; na 1000 zawodowo czynnych przypadało tu około 100 nowych firm, podczas gdy na północy tylko 66. Ponad 2/5 ogólnej liczby nowych przedsiębiorstw zlokalizowało się w jednym regionie, Regionie Południowo-Wschodnim (według VAT business statistics: por. Daly 1990, 1991; Keeble, Walker 1994).

Tabela 2. Przedsiębiorstwa, bezrobocie, produkt krajowy brutto (PKB) i dochody osobiste ludności w Wielkiej Brytanii w latach 1979 - 1993 według grup regionów
Enterprises, unemployment, gross domestic product (GDP) and personal incomes in Great Britain, 1979 - 1993, by groups of regions

Grupy regionów	Przedsiębiorstwa		Bezrobotni		PKB w cenach bieżących		Dochody osobiste na 1 mieszkańca W. Bryt.=100
	ogółem £	nowo utworzone £	ogółem £	stopa bezrobocia £	ogółem £	na 1 mieszkańca W. Bryt.=100	
Stan w roku:	1979	*	1984	1984	1981	1979	1979
Północ	44,8	*	60,7	14,5	46,6	96,2	94,5
Południe	55,2	*	39,3	9,0	53,4	103,6	105,7
W.Brytania	100	*	100	11,7	100	100	100
w roku:	1990	*	1993	1993	1990	1991	1986
Północ	41,5	*	49,7	10,7	45,0	91,1	93,0
Południe	58,5	*	50,3	9,8	55,0	108,8	106,9
W.Brytania	100	*	100	10,3	100	100	100
Zmiany w latach:	1979-90	1980-90	1984-93	1984-93*	1981-91	1979-91*	1979-86*
Północ	23,2	40,2	-25,5	-3,8	117,6	-5,1	-1,5
Południe	40,8	59,8	16,4	0,8	131,7	5,2	1,2
W.Brytania	33,0	100	-9,0	-1,4	125,1	*	*

* w punktach procentowych

* bez Irlandii Północnej

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Annual Abstract of Statistics 1993; Employment Gazette, Nov. 1991, March 1993, Aug. 1994; Social Trends 24, 1994; Lewis, Townsend 1989.

Warto porównać pozycje, jakie zajmują obie grupy regionów w zakresie tzw. działalności zaawansowanej technologii lub wysokiej techniki (*high technology activity*). W 1981 r. grupa regionów „Południe” skupiała 61,5% ogólnokrajowego zatrudnienia w przemyśle zaawansowanej technologii i usługach zaawansowanej technologii, razem wziętych. W 1989 r. udział ten był podobny i wynosił 61,3%. Wyższą pozycję zajmuje grupa „Południe” jeśli chodzi o zatrudnienie w samych usługach zaawansowanej technologii i pozycja ta ma tendencję wzrostową (67% w 1981 r., 68% w 1989 r.).

Ponad 40% ogółu zatrudnionych w działalności zaawansowanej technologii (około 0,5 mln osób) koncentruje się w Regionie Południowo-Wschodnim, aczkolwiek udział tego regionu w ogólnym zatrudnieniu w tej dziedzinie zmalał w rozpatrywanym okresie, głównie ze względu na znaczne zmniejszenie zatrudnienia w Londynie (w latach 1981 - 1989 spadek o 43 tys.) W grupie regionów „Północ” największym skupieniem tej działalności jest region Północno-Zachodni, z 11% ogółu zatrudnionych. W latach 80. w grupie „Południe” działalność zaawansowanej technologii rozwijała się najszybciej we Wschodniej Anglii i w Regionie Południowo-Zachodnim (wzrost zatrudnienia odpowiednio o 27 i 9%); w dwu pozostałych regionach nastąpił spadek zatrudnienia. W grupie „Północ” tylko w Walii odnotowano wzrost liczby zatrudnionych w tej dziedzinie, bardzo duży, o ponad 15 tys., tj. o 41%. Reszta regionów „Północy” wykazała w tym zakresie stagnację lub spadek. Oliczone przez I. Begga (1991) współczynniki lokalizacyjne LQ działalności zaawansowanej technologii wskazują na trwające lokalizacyjne uprzywilejowanie regionów południowych pod względem tej działalności. Zauważyć jednak należy wzrost wartości współczynników LQ w czterech regionach grupy „Północ”; wartości te są wprawdzie wciąż niższe od jedności, jednak - ogólnie - świadczą o rosnącym znaczeniu działalności zaawansowanej technologii w ogólnym zatrudnieniu w tych regionach. W tej mierze wyróżnia się wspomniana wyżej Walia.

Ważnym wskaźnikiem służącym do analizy problemów rynku pracy i regionalnych nierówności w tym zakresie jest poziom bezrobocia. Grupę regionów „Północ” cechuje, ogólnie, bezrobocie większe niż w grupie „Południe”. W 1993 r. stopa bezrobocia wynosiła 10,7% w grupie regionów „Północ” i 9,8% w grupie „Południe” (w 1984 r. odpowiednio 14,5 i 9%). W poszczególnych regionach „Północy” stopa bezrobocia wahała się w granicach od 9,9% (Szkocja) do 12% (Region Północny), w regionach „Południa” zaś od 8,2% (Wschodnia Anglia) do 10,2% (Region Południowo-Wschodni). Jeśli jednak w 1984 r. na północy było 1,9 mln bezrobotnych, tj. ponad 60% ogółu bezrobotnych Wielkiej Brytanii, to w 1993 r. większość bezrobotnych (1,4 mln, tj. 50,3% ogółu) koncentrowała się na południu, głównie w Regionie Południowo-Wschodnim: w samym Londynie było prawie 0,5 mln bezrobotnych. Dla całego okresu 1984 - 1993 odnotowano w grupie regionów „Północ” spadek stopy bezrobocia o 3,8 punktu procentowego, natomiast w grupie „Południe” wzrost o 0,8 punktu.

Regiony z wysokim bezrobociem są na ogół regionami, których mieszkańcy mają relatywnie niższe kwalifikacje. W 1990 r. w trzech regionach południowych, wśród osób w wieku pro-

dukcyjnym, odsetek mających odpowiednie przygotowanie zawodowe wynosił 71 i więcej; tylko w regionie East Midlands był niższy, w przedziale 67-70. W czterech regionach północnych odsetek ten był niższy od 66; tylko Szkocja i Region Północno-Zachodni mieściły się w granicach 67-70 (por. *Economic activity and qualifications...* 1992). Nie jest to, naturalnie, związek prosty: Wielki Londyn, na przykład, należy do obszarów, gdzie czynni zawodowo mają kwalifikacje najwyższe i gdzie zarazembrozobocie jest wysokie (10,4%).

W związku z powyższym warto też wskazać na złożoną zależność między poziomem zatrudnienia a poziomem bezrobocia. Przyrost (bądź ubytek) miejsc pracy niekoniecznie pociąga za sobą spadek (bądź wzrost) bezrobocia w tym samym rozmiarze. W minionym dziesięcioleciu 1980 - 1990, spośród południowych regionów odznaczających się największym w kraju przyrostem zatrudnienia (w przeliczeniu na 10 000 czynnych zawodowo w 1980 r.), Wschodnia Anglia i Region Południowo-Zachodni były regionami o przyroście liczby bezrobotnych niższym od przeciętnego krajowego, natomiast East Midlands i Region Południowo-Wschodni regionami o przyroście wyższym. Wśród regionów północnych grupujących regiony o najniższych, bądź nawet ujemnych przyrostach zatrudnienia (z wyjątkiem Walii, wszystkie poniżej przeciętnego krajowego), były zarówno regiony o relatywnie największych przyrostach liczby bezrobotnych (Yorkshire-Humberside, Szkocja), jak i regiony o przyrostach relatywnie najmniejszych (Walia, Region Północny i West Midlands - trzy spośród czterech regionów o najniższym w kraju, we wspomnianym dziesięcioleciu, przyroście liczby bezrobotnych na 10 000 czynnych zawodowo).

Wielu autorów uważa, że bardzo dobrym - jeśli nie najlepszym - wskaźnikiem, za pomocą którego można mierzyć różnice międzyregionalne, w tym przypadku kontrasty między północą i południem, jest udział danego regionu bądź grupy regionów w produkcie krajowym brutto. Dane z ostatniego dwudziestolecia (por. Chisholm 1992, *Social Trends* 1994) wskazują, że udział grupy regionów „Południe” w całkowitym produkcie krajowym brutto (tym razem produkcie całego Zjednoczonego Królestwa, a więc razem z Irlandią Północną) wzrósł z 50% w 1970 r. do 55% w 1991 r. W latach 1970 - 1988 wszystkie regiony południowe, wzięte każdy z osobna, wykazały wzrost tego udziału; natomiast wskaźniki udziału regionów północnych spadły lub - w dwóch przypadkach - pozostały praktycznie bez zmian. Nieco inny obraz wynika z analizy udziałów regionalnych w produkcie krajowym brutto wytworzonym w przemyśle, ale on także, ogólnie biorąc, wskazuje na rosnące znaczenie „Południa”. W okresie 1971 - 1988 udział grupy regionów „Południe” w produkcie krajowym brutto wytworzonym w przemyśle zwiększył się z 44 do 46%. Jeśli chodzi o poszczególne regiony, najbardziej się zwiększyły udziały regionów Południowo-Zachodniego, East Midlands i Wschodniej Anglii, zmniejszyły się zaś udział Regionu Południowo-Wschodniego. W grupie regionów „Północ” zwiększył się przede wszystkim udział Walii.

W przeliczeniu na jednego mieszkańca, w okresie 1979 -1991 wskaźnik produktu krajowego brutto dla regionów południowych wzrósł ze 103,6 do 108,8 (Wielka Brytania = 100),

natomiast dla północnych spadł z 96,2 do 91,1 (Lewis, Townsend 1989; *Social Trends* 1994). W 1991 r. wskaźnik równy lub wyższy od średniej ogólnokrajowej (tutaj: dla Zjednoczonego Królestwa) miały tylko dwa regiony: Południowo-Wschodni (117, w tym Wielki Londyn 126) i Wschodnia Anglia (100). Dwa pozostałe regiony południowe, Południowo-Zachodni i East Midlands, osiągnęły odpowiednio wskaźniki 94 i 97. Wskaźniki dla regionów północnych wahały się w przedziale 85 - 92, wyższy wskaźnik - 96 - miała tylko Szkocja. W latach 1981 -1991 wskaźniki dla regionów „Południa” wzrosły lub utrzymały się na tym samym poziomie; w żadnym z regionów wskaźnik się nie obniżył. Natomiast wskaźniki dla regionów „Północy” w trzech przypadkach zwiększyły się lub nie zmieniły, a w trzech pozostałych zmniejszyły się.

Przeciętne dochody osobiste ludności w przeliczeniu na 1 mieszkańca były w 1986 r. w grupie regionów „Południe” o 15% wyższe niż w grupie „Północ”; w 1979 r. były wyższe niespełna o 12% (Lewis, Townsend 1989). Jeśli przeciętny dochód na 1 mieszkańca Wielkiej Brytanii przyjąć za 100, to w 1979 r. w grupie regionów południowych wynosił on 105,7 a w 1986 r. - 106,9, w grupie zaś regionów północnych odpowiednio 94,5 i 93.

Zarysowane wyżej różnice znajdują odbicie w społecznej percepcji, postawach i zachowaniach ludności. W powoływanych przez R.J. Johnstona i C.J. Pattiego (1990) wynikach badań kwestionariuszowych z połowy lat 80., dotyczących przestrzennego zróżnicowania sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych, odpowiedzi respondentów z „Północy” i „Południa” przedstawiały się jak następuje. Większość respondentów rekrutujących się z „Północy” uważała, że ich dochody pozostają w tyle za wzrostem cen i że tak samo będzie w przyszłości. Natomiast większość respondentów z „Południa” utrzymywała, że ich dochody nadążają za wzrostem cen lub nawet go wyprzedzają i że w najbliższej przyszłości się to nie zmieni. Relatywnie najbardziej niezadowoleni z istniejącej sytuacji ekonomicznej byli mieszkańcy Szkocji i West Midlands, nastawieni zaś najbardziej pesymistycznie względem przyszłości - mieszkańcy Szkocji i Walii. Największe względne zadowolenie z bieżącej sytuacji ekonomicznej demonstrowali mieszkańcy Londynu i East Midlands, a największy stopień ekonomicznego optymizmu w stosunku do przyszłości cechował mieszkańców Londynu i reszty Regionu Południowo-Wschodniego.

Opisane wyżej postawy mają po części związek z zachowaniami wyborczymi. Najogólniej biorąc można się spodziewać, że relatywnie „niezadowoleni” i „pesymiści” z „Północy” będą głosować przede wszystkim na Partię Pracy, natomiast „zadowoleni” i „optymiści” z „Południa” na Partię Konserwatywną (Johnston, Pattie 1989, 1990). Jakkolwiek by było, pogłębianiu się podziału północ - południe towarzyszy rosnąca regionalna polaryzacja poparcia wyborczego dla głównych partii politycznych (laburzystowska „Północ” i konserwatywne „Południe”). Po kolejnych wyborach parlamentarnych w latach 1974 - 1992 wśród posłów reprezentujących „Północ” 55 - 68% stanowili posłowie z Partii Pracy, zaś wśród posłów „Południa” 59 - 82% posłowie z Partii Konserwatywnej. (W tym kontekście przez „Południe” rozumie się, wyjątkowo, trzy regiony południowe Wielkiej Brytanii: Południowo-Wschodni, Południowo-Zachodni,

Wschodnia Anglia oraz oba regiony Midlands, wschodni i zachodni). W poszczególnych latach głosy wyborców z "Północy" decydowały o wyborze od 57 do 74% ogółu posłów Partii Pracy zasiadających w Izbie Gmin; głosom "Południa" zawdzięczało wybór od 74 do 79% ogółu posłów Partii Konserwatywnej (Leruez 1993).

ZRÓŻNICOWANIE "PÓŁNOC - POŁUDNIE" W NIEMCZECH

Zainteresowanie problematyką społeczno-gospodarczych zróżnicowań "północ" - "południe" jest w Niemczech nie mniejsze, niż w Wielkiej Brytanii. Już wybór bibliografii tej problematyki zestawiony przez M. Sinza i in. (1986b), obejmujący głównie prace niemieckojęzyczne i dotyczące Niemiec, liczył około 160 pozycji. Uważa się, że regionalne kontrasty rozwojowe w Niemczech są obecnie (po zjednoczeniu) dużo większe, niż - na przykład - znane i często powoływane kontrasty między Lombardią a Mezzogiorno we Włoszech (Selke 1991). Wyraźne i duże są różnice regionalne między północnymi i południowymi landami zachodnich Niemiec; jeszcze większy jest kontrast między północnymi i południowymi "nowymi" landami, składającymi się na terytorium byłej NRD (Göb 1991).

Rozważanie różnic regionalnych w skali całych Niemiec, i według podziału na landy, napotyka trudności powodowane głównie brakiem porównywalnych statystyk: dotyczy to zarówno statystyk dla okresu bieżącego, jak i - w znacznie większym stopniu - statystyk dla okresów wcześniejszych. Z tego powodu różnice te trzeba badać często oddzielnie, osobno dla starych i osobno dla nowych landów.

NIEMCY ZACHODNIE

Jeśli chodzi o stare landy, analizę kontrastów społeczno-gospodarczych między północą a południem prowadzi się, najczęściej, posługując się trzema ponadregionalnymi agregatami, jakimi są: grupa landów "Północ" (Szlezwik-Holsztyn, Hamburg, Dolna Saksonia, Brema), grupa landów "Środek" (Nadrenia Północna-Westfalia, Hesja, Nadrenia-Palatynat, Saara) i grupa landów "Południe" (Badenia-Wirtembergia, Bawaria) (ryc. 3). Agregatami tymi operuje w szczególności informatyczny system "bieżącej obserwacji przestrzeni" bądź "przestrzennego monitoringu" (*Laufende Raumbewachtung*) stworzony w obrębie Federalnego Zakładu Badań Regionalnych i Organizacji Przestrzeni (*Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumordnung*) (Sinz i in. 1986 a). Wyróżnione grupy landów zajmują, odpowiednio, 26, 31 i 43% całkowitej powierzchni zachodnich Niemiec.

Ryc. 3. Podział "północ - południe" w Niemczech

The "North - South divide" in Germany

Od początku lat 70. maleje potencjał ludnościowy landów północnych i środkowych, rośnie zaś potencjał landów południowych. Maleją procentowe udziały "Północy" i "Środka" w ogólnym zaludnieniu zachodnich Niemiec, zwiększają się natomiast udziały "Południa". W latach 1970 - 1990 liczba ludności grupy landów "Północ" i "Środek" wzrosła o 1,5 i 2,7%, przy czym landy-miasta Hamburg i Brema oraz Saara wykazały przyrost ujemny, odpowiednio -8, -7 i -4%. W tym samym okresie liczba ludności grupy landów "Południe" wzrosła aż o 9% (Badenia-Wirtembergia 10, Bawaria 8,5%). Wyrażone w liczbach bezwzględnych oznacza to, że z całkowitego przyrostu ludności zachodnich Niemiec w okresie 1970 - 1990, wynoszącego 2,7 mln osób, tylko na dwa południowe landy tworzące grupę "Południe" przypadło 1,8 mln osób, czyli 2/3 całkowitego przyrostu. Stosownie do tego zwiększyła się gęstość zaludnienia w poszczególnych grupach landów (tab. 3, ryc. 4).

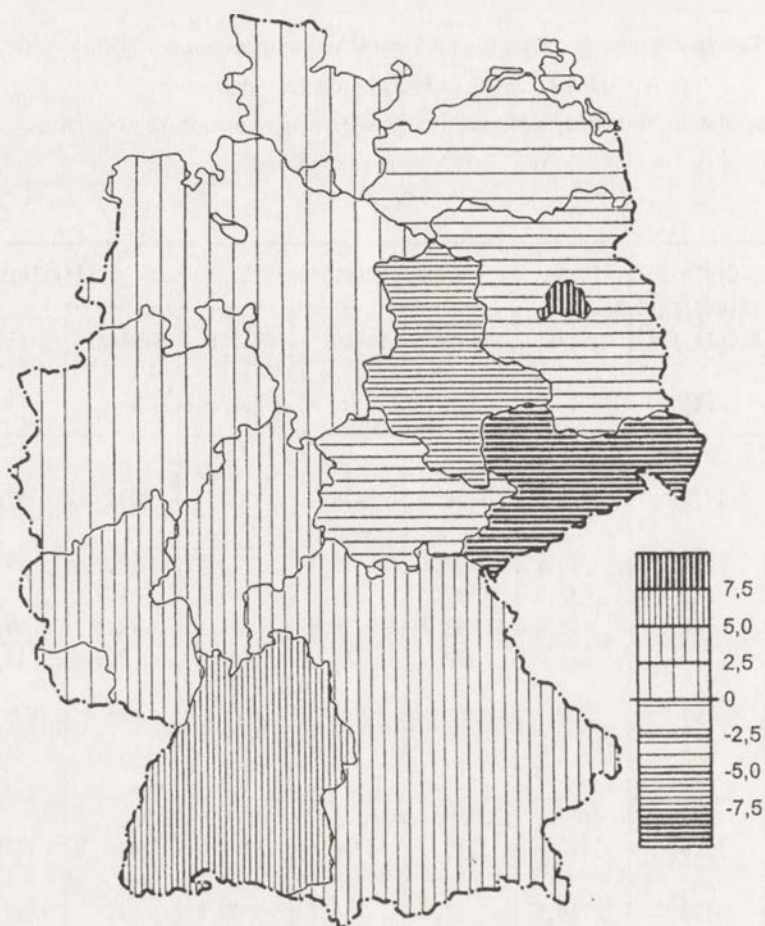
Tabela 3. Ludność, zatrudnienie i struktura zatrudnienia w Niemczech
w latach 1979 - 1990 według grup regionów
Population, national employment and employment structure in Germany,
1970 - 1990, by groups of regions

Grupy regionów	Liczba ludności ogółem	Gęstość zaludnienia mieszk./km ²	Liczba zatrudn. ogółem	Liczba zatrudnionych			Struktura zatrudnienia		
				sektor I	sektor II	sektor III	sektor I	sektor II	sektor III
	%	(%)	%	%	%	%	%	%	%
Stan w roku:	1970	1970	1970	1970	1970	1970	1970	1970	1970
Północ	20,7	189	20,0	22,8	16,4	23,7	10,7	40,7	48,6
Środek	46,2	351	44,2	29,2	47,0	44,4	6,2	52,7	41,1
Południe	33,1	184	35,8	48,0	36,6	31,9	12,6	50,8	36,6
Stare landy	100		100	100	100	100	9,4	49,6	41,0
Północ	28,7	87							
Południe	71,3	206							
Nowe landy	100								
w roku:	1990	1990	1990	1990	1990	1990	1990	1990	1990
Północ	20,1	192	19,5	21,6	16,0	22,0	4,1	33,5	62,4
Środek	45,4	360	43,4	29,6	43,8	44,0	2,5	41,4	56,1
Południe	34,5	200	37,1	48,8	40,2	34,0	4,9	44,4	50,7
Stare landy	100		100	100	100	100	3,7	41,0	55,3
Północ	30,5	86	30,5	44,6	24,6	33,8	13,0	37,0	50,0
Południe	69,5	186	69,5	55,4	75,4	66,2	7,1	49,8	43,1
Nowe landy	100		100	100	100	100	8,9	45,9	45,2
Zmiany w latach:	1970-90	1970-90	1970-90	1970-90	1970-90	1970-90	1970-90*	1970-90*	1970-90*
Północ	1,5	(1,6)	10,5	-57,3	-9,1	41,8	-6,6	-7,2	13,8
Środek	2,7	(2,6)	11,2	-54,4	-12,8	51,6	-3,7	-11,3	15,0
Południe	9,0	(8,7)	17,4	-54,1	2,8	62,5	-7,7	-6,3	14,1
Stare landy	4,6		13,3	-55,0	-6,5	52,8	-5,7	-8,6	14,3
Północ	-1,8	(-1,1)							
Południe	-10,1	(-9,7)							
Nowe landy	-7,7								

* w punktach procentowych

^a bez Berlina

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1992;
Information zur Raumentwicklung 1986 H. 11/12 i 1991 H. 11/12; Bevölkerungsstruktur und Wirtschaftskraft der Bundesländer 1992

Ryc. 4. Zmiany liczby ludności w Niemczech w latach 1980 - 1990 (średnio rocznie w ‰)
Changes in the population of Germany 1980 - 1990 (annual average in per mille)

Podobnie można scharakteryzować sytuację, jeśli chodzi o rozwój potencjału gospodarczego, mierzonego - zrazu - liczbą zatrudnionych. W latach 1970 - 1990 zmniejszył się procentowy udział "Północy" i "Środka" w ogólnym zatrudnieniu, a zwiększył udział "Południa". Zatrudnienie ogółem wzrosło w landach północnych o ponad 10%, w środkowych o ponad 11%, w południowych zaś o ponad 17%. Z całkowitego przyrostu zatrudnienia w zachodnich Niemczech w rozpatrywanym okresie, wynoszącego 3,3 mln osób, grupa landów "Południe" skupiła 1,6 mln, tj. blisko połowę.

W poszczególnych sektorach rozwój zatrudnienia kształtował się, w rozpatrywanym okresie, jak następuje. W sektorze I liczba zatrudnionych spadła we wszystkich landach i grupach landów. W grupie landów "Południe" spadek ten był relatywnie najmniejszy. Wyrażony w liczbach absolutnych oznacza jednak, że z liczby 1,3 mln osób, o którą zmniejszyło się całkowite zatrudnienie w rolnictwie zachodnich Niemiec, prawie połowa, tj. 0,6 mln, przypadała na landy południowe. W sektorze II duży spadek zatrudnienia odnotowano w landach

północnych (-9%), jeszcze większy w środkowych (-13%), natomiast wzrost w landach południowych (3%). W sumie, przy ogólnym zmniejszeniu w zachodnich Niemczech zatrudnienia w przemyśle o 0,8 mln osób, landy południowe odnotowały w tym dziale gospodarki pewien wzrost zatrudnienia (0,1 mln). Przybyło też przedsiębiorstw przemysłowych (tab. 4). W sektorze III odznaczającym się największą dynamiką wzrostu zatrudnienia, przewaga landów południowych uwidoczniła się najwyraźniej. Zatrudnienie w usługach wzrosło w landach północnych o 42%, w środkowych o 52%, w południowych zaś o blisko 63%.

W rezultacie wyżej zarysowanego rozwoju zatrudnienia, zmniejszyły się w ogólnym zatrudnieniu, tak w sektorze II jak i w III, udziały grup landów "Północ" i "Środek", zwiększył zaś udział grupy landów "Południe". W obrębie "Południa" nastąpiły istotne przesunięcia strukturalne: zatrudnienie w usługach przekracza obecnie 50% ogółu zatrudnionych. Jest to wprawdzie poziom wciąż niższy od poziomu osiągniętego przez "Północ" (62%) i "Środek" (56%), stosunkowo jednak wysoki, zwłaszcza jeśli się weźmie pod uwagę niski poziom wyjściowy "Południa" pod względem zatrudnienia w sektorze III i szczególnie wysoki wyjściowy poziom zatrudnienia w sektorze I.

Duże różnice między północnymi i południowymi obszarami zachodnich Niemiec wykazuje poziom bezrobocia. Na obszarach północnych stopy bezrobocia są wyraźnie wyższe od przeciętnej ogólnokrajowej (por. Müller 1990, Irmen i in. 1992). W miarę przesuwania się od północy ku południowi, stopa bezrobocia - generalnie biorąc - spada. W 1992 r. w grupie landów "Północ" stopa bezrobocia wynosiła 8%, w grupie "Środek" 7,2%, a w grupie "Południe" 4,7% (w 1986 r. odpowiednio 12; 10,3 i 5,8%). Najwyższe stopy bezrobocia miały, w kolejności, Berlin Zachodni (11%), Brema, Saara i Dolna Saksonia (8,1%), najniższe - Bawaria i Badenia-Wirtembergia (4,4%). Największe zmniejszenie stopy bezrobocia w ostatnim okresie wykazała jednakże "Północ" (zmniejszenie o 4 punkty procentowe), następnie "Środek" (o 3,1 punktu), a na końcu "Południe" (o 1,1 punktu). W 1986 r. grupy landów "Północ" i "Środek", razem wzięte, skupiały ponad 77% ogółu bezrobotnych w Zachodnich Niemczech, w 1992 r. udział ten spadł do około 74% (1,3 mln osób).

Regiony, w których wzrost bezrobocia był wysoki, były na ogół regionami o niskim przyroście zatrudnienia. W dziesięcioleciu 1980 - 1990 landy północne: Brema, Hamburg i Dolna Saksonia były landami o najwyższym w kraju przyroście liczby bezrobotnych (w przeliczeniu na 10 000 czynnych zawodowo w 1980 r.), a zarazem landami o najniższym przyroście zatrudnienia; landy południowe: Badenia-Wirtembergia i Bawaria - landami o najniższym przyroście liczby bezrobotnych i najwyższym przyroście zatrudnienia.

Tabela 4. Przedsiębiorstwa, bezrobocie, produkt krajowy brutto (PKB) i płace w przemyśle
w Niemczech zachodnich w latach 1970 - 1992 według grup regionów

Enterprises, unemployment, gross domestic product (GDP) and manufacturing wages
in West Germany, 1970 - 1992, by groups of regions

Grupy regionów	Przedsiębiorstwa przemysł. ogółem	Bezrobotni		Produkt krajowy brutto			Płace w przemyśle na 1 zatrudnionego
				w cenach stałych-1985r.		w cenach bieżących na 1 mieszkańca	
		ogółem	stopa bezrobocia	ogółem	na 1 zatrudnionego		
		%	%	%	%	Stare landy = 100	
Stan w roku:	1980	1986	1986	1970	1970	1970	1980
Północ	15,6	26,8	12,0	20,7	100,2	98,8	99,2
Środek	41,5	50,7	10,3	46,8	106,1	100,8	102,7
Południe	42,9	22,5	5,8	32,5	92,3	99,5	97,2
Stare landy	100	100	9,1	100	100	100	100
w roku:	1991	1992	1992	1992	1992	1991	1991
Północ	14,5	24,7	8,0	19,7	99,6	98,7	99,6
Środek	41,8	49,7	7,2	44,1	102,2	97,4	101,0
Południe	43,7	25,6	4,7	36,2	97,6	104,1	99,1
Stare landy	100	100	6,5	100	100	100	100
Zmiany w latach:	1980-91	1986-92	1986-92*	1970-92	1970-92*	1970-91*	1980-91*
Północ	-6,9	-20,4	-4,0	62,2	-0,6	-0,1	0,4
Środek	0,9	-15,4	-3,1	60,1	-3,9	-3,4	-1,7
Południe	1,6	-1,4	-1,1	89,2	5,3	4,6	1,9
Stare landy	-0,0	-13,6	-2,6	70,0	x	x	x

* w punktach procentowych

² bez Berlina Zachodniego

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1992, 1993; Informationen zur Raumentwicklung 1986 H. 11/12; Bevölkerungsstruktur und Wirtschaftskraft der Bundesländer 1992, 1994.

Co się tyczy tworzenia produktu krajowego brutto, w zachodnich Niemczech zarysowuje się tendencja rozwojowa zmierzająca w kierunku wzrostu znaczenia "Południa". Jeśli chodzi o wielkość produktu krajowego brutto, landy południowe zmniejszają dystans wobec landów północnych, jeśli zaś chodzi o dynamikę tworzenia tego produktu - już je prześcignęły (por. Sinz 1988). Na przestrzeni lat 1970 - 1992 udział grupy "Południe" w całkowitym produkcie krajowym brutto wzrósł z 32,5 do 36,2%. Oprócz regionów grupy "Południe" jedynie Hesja odnotowała znaczący wzrost tego udziału. W przeliczeniu na 1 zatrudnionego w latach 1970 - 1992 wskaźnik produktu krajowego brutto dla regionów "Południa" wzrósł z 92,3 do 97,6 (Niemcy zachodnie = 100), natomiast obniżył się zarówno dla regionów "Północy" jak i "Środka", odpowiednio ze 100,2 i 106,1 do 99,6 i 102,2. Tempo wzrostu produktu krajowego brutto na 1 zatrudnionego było najwyższe na "Południu"; w rozważanym okresie był to wzrost równy 62% (w regionach "Północy" 52%, w regionach "Środka" 48%). W przeliczeniu na 1 mieszkańca "Południe" osiągnęło najwyższy wskaźnik produktu krajowego brutto: w 1991 r. wynosił on 104 ("Północ" 99, "Środek" 97,5). Pod tym względem landy "Południa" - Badenia-Wirtembergia i Bawaria - ustępowały jedynie landom-miastom Hamburgowi i Bremie oraz Berlinowi Zachodniemu i Hesji.

W 1991 r. poziom płac wiele się nie różnił w poszczególnych grupach landów. W grupie "Południe" przeciętna płaca miesięczna w górnictwie i przemyśle była o 2% niższa od płacy w grupie "Środek" i o 0,5% niższa od płacy w grupie "Północ". Tempo wzrostu płac było jednak większe na południu: na przestrzeni lat 1980 - 1991 płace przemysłowe w landach "Południa" wzrosły o 58%, podczas gdy w landach "Północy" o 56%, w landach "Środka" zaś o 53%.

Przeciętny miesięczny dochód gospodarstwa domowego był pod koniec lat 80. o 2,4% wyższy w landach południowych, niż w landach grupy "Środek" i "Północ". Wskaźnik siły nabywczej ludności wynosił w 1985 r. w grupie landów "Południe" 100,8, podczas gdy w grupie "Północ" 98,7, a w grupie "Środek" 98,6 (Niemcy zachodnie = 100). Przeciętną wartość będącego w użyciu samochodu osobowego oszacowano w 1983 r. w landach południowych na 102,1 w landach zaś "Północy" i "Środka" odpowiednio na 100,2 i 98,2 (Niemcy zachodnie = 100). W landach grupy "Południe" w 1990 r. oddano do użytku najwięcej mieszkań w przeliczeniu na 1000 mieszkańców (Bawaria 5,4; Badenia-Wirtembergia 5,2; Niemcy zachodnie 4,0).

Bardzo wyraźne kształty ma w zachodnich Niemczech zróżnicowanie "północ - południe" pod względem zajmowanych politycznych postaw mieszkańców, w szczególności zaś zachowań wyborczych. Zróżnicowanie "północ - południe", jeśli chodzi o liczbę członków dwu głównych, milionowych partii politycznych w zachodnich Niemczech, Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD = *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) oraz Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej (CDU = *Christlich Demokratische Union Deutschlands*) i jej bawarskiego odpowiednika - Unii Chrześcijańsko-Społecznej (CSU = *Christlich-Soziale Union*), wykazuje na przestrzeni ostatniego dwudziestolecia dość dużą stabilność, z tendencją do wzrostu znaczenia SPD w landach północnych, CDU/CSU zaś w landach południowych. W landach północnych

(tutaj składających się z: Szlezewiku-Holsztynu, Hamburga, Dolnej Saksonii, Bremy i Nadrenii Północnej-Westfalii) koncentrowało się w 1989 r. około 53% ogółu członków SPD, w landach południowych zaś (Hesja, Nadrenia-Palatynat, Badenia-Wirtembergia, Bawaria i Saara) tylko samo członków CDU/CSU. Jeszcze bardziej stabilne były udziały Wolnej Partii Demokratycznej (FDP = *Freie Demokratische Partei*), prz czym 53% jej członków skupiło się w landach północnych.

W wyborach do Bundestagu niemal z reguły lepsze wyniki osiąga w landach północnych SPD, w południowych zaś CDU/CSU. W grupie landów północnych na partię socjaldemokratyczną oddano najwięcej głosów we wszystkich wyborach do Bundestagu w okresie 1964 - 1994, z wyjątkiem lat 1983 i 1990; w grupie landów południowych na partię chadecką oddano najwięcej głosów we wszystkich bez wyjątku wyborach w tym okresie. Wysoka pozycja zajmowana przez SPD w landach północnych, a przez CDU/CSU w landach południowych wiązana jest w niemałym stopniu z różnicami w strukturze społeczno-gospodarczej i wyznaniowej tych dwu grup landów. W zachodnich Niemczech na zachowania wyborcze nadal ma duży wpływ zawód wykonywany przez wyborcę i struktura gospodarcza miejsca zamieszkania. Podobnie jak w Cesarstwie Niemieckim i Republice Weimarskiej, zmienną mającą największy wpływ na zachowania wyborcze okazuje się stale jeszcze religia, chociaż w ostatnich 15 latach jej znaczenie nieco zmalało (Ritter, Niehuss 1991).

Ku SPD pojmowanej jako partia robotników, lecz także jako partia wykazująca troskę o "nowy stan średni", skłaniają się protestanckie w przewadze landy północne odznaczające się (zwłaszcza Nadrenia Północna-Westfalia) dużym udziałem robotników przemysłowych zatrudnionych w starych gałęziach przemysłu. Ku CDU/CSU będącą zarówno katolicką partią ludową jak i mieszczańską "partią zbiorczą" (*Sammelpartei*), skupiającą także dużą liczbę robotników deklarujących przynależność do kościołów protestanckich bądź wyznaniowy indyferentyzm, ciążą katolickie w większości landy południowe, w których gospodarce znaczną rolę odgrywają rolnictwo i przemysł nowe.

Różnice "północ - południe" między dwoma głównymi partiami Niemiec, zarysowane już w 1949 r., zaostriżyły się począwszy od wyborów do Bundestagu w 1969 r. W 1969 r. różnica między udziałem głosów oddanych na SPD w landach północnych i w landach południowych wynosiła (na korzyść landów północnych) 7,8 punktu procentowego, w 1987 r. zaś 10,6 punktu. W 1969 r. różnica między udziałem głosów oddanych na CDU/CSU w landach północnych i w landach południowych wynosiła (na korzyść landów południowych) 5,9 punktu procentowego, w 1987 r. zaś 8,1 punktu. W dwu następnych wyborach analizowane różnice uległy pewnemu zmniejszeniu i w wyborach 1994 r. wynosiły: 8,7 punktu procentowego w przypadku SPD i 6,5 punktu w przypadku CDU/CSU (*Bundestagswahl ... 1994*).

NIEMCY WSCHODNIE

Jak wspomniano, różnice między północnymi i południowymi landami wschodnich Niemiec są niejednokrotnie większe, niż odpowiednie różnice na obszarze Niemiec zachodnich. Do opisu tych różnic przyjęto w niniejszym opracowaniu, jako ponadregionalne agregaty przestrzenne, grupę landów "Północ", obejmującą Brandenburgię i Meklemburgię - Pomorze Przednie oraz grupę landów "Południe" obejmującą Saksonię, Saksonię-Anhalt i Turyngię (ryc. 3). Obie grupy landów są do siebie zbliżone pod względem wielkości: "Północ" zajmuje 49, a "Południe" 51% całkowitej powierzchni wschodnich Niemiec.

Na przestrzeni dłuższego okresu, w dwudziestolecie 1970 - 1990, zmniejszył się znacznie potencjał ludnościowy całych wschodnich Niemiec. W tym okresie na obszarze dzisiejszych nowych landów (bez Berlina) zaludnienie spadło o 1,2 mln osób. Spadek ten dotknął jednak z większą siłą nie "Północ", lecz "Południe". W grupie landów "Północ" liczba ludności zmniejszyła się o niespełna 2%, natomiast w grupie "Południe" aż o ponad 10%. Największy ubytek ludności, ponad 12%, tj. 0,7 mln osób, wykazała Saksonia (tab. 3).

Jeśli chodzi o międzyregionalne dysproporcje w rozmieszczeniu potencjału gospodarczego, to wobec braku - dla poprzednich okresów - danych statystycznych dotyczących obszaru nowych landów, można zasadniczo pokazać tylko ich obecny poziom, bez pokazania dynamiki zmian w dłuższym okresie. W ostatnim, krótkim czasie, w latach 1990 - 1992, zatrudnienie w nowych landach zmniejszyło się o 0,75 mln osób: spadek ten był większy w obrębie "Południa" (-11%), mniejszy zaś w obrębie "Północy" (-9%). Zatrudnienie w przemyśle spadło w landach południowych o 25, a w północnych o 18%; wzrosło natomiast zatrudnienie w usługach - w landach południowych o 10, a w północnych o 7%. Wynikiem są duże zmiany struktury zatrudnienia w obu grupach landów. W 1990 r. udziały sektorów I, II, III wynosiły w landach północnych odpowiednio: 13, 37 i 50%, w południowych zaś 7, 50 i 43%. W 1992 r. udziały te były następujące: w landach północnych 8, 33 i 59%, w landach południowych 4, 42 i 54%.

W ogólnym zatrudnieniu dużą przewagę ma "Południe", skupiające w 1992 r. około 70% wszystkich zatrudnionych we wschodnich Niemczech (w tym sama Saksonia blisko 32%). Landy południowe koncentrują około 75% całkowitego zatrudnienia w przemyśle i ponad 66% zatrudnienia w usługach.

W latach 1990 - 1993 liczba bezrobotnych we wschodnich Niemczech wzrosła o 0,7 mln, tj. przeszło 2,5-krotnie. Bezrobocie wzrosło bardziej w grupie landów "Południe", blisko 3-krotnie; południowe landy skupiają obecnie 70% ogółu bezrobotnych we wschodniej części Niemiec. Stopy bezrobocia są wysokie w obu grupach landów. Nieco niższą stopę bezrobocia ma przemysłowe "Południe" (w 1992 r. 14,6% wobec 15,5% w grupie "Północ").

Udział "Południa" w produkcie krajowym brutto wschodnich Niemiec wynosił w 1992 r. 68,4%. Wskaźniki produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca były podobne w obu grupach landów, wyższe jednak w landach północnych (landy północne 103, landy południowe 98,

Niemcy wschodnie = 100). Również poziom płac był nieco wyższy w grupie landów "Północ"; w grupie tej, na przykład, pracownik przemysłowy zarabiał miesięcznie w 1991 r. o około 7% więcej, niż pracownik przemysłowy w grupie "Południe".

Bardzo wyraziście zarysowały się we wschodnich Niemczech różnice między "Północą" i "Południem", jeśli chodzi o zachowania wyborcze ludności. Generalny obraz tych zróżnicowań wykazuje dużo analogii do obrazu właściwego Niemcom zachodnim. Kształtowanie się tego obrazu przebiega jednak nie tak samo. Do istotnych, w tym względzie, czynników należy istnienie Partii Demokratycznego Socjalizmu (PDS = *Partei des Demokratischen Sozialismus*: spadkobierczyni enerdowskiej SED), mającej relatywnie duże znaczenie w systemie partyjnym wschodnich Niemiec. Ponadto w nowych landach, w odróżnieniu od starych, nieporównanie mniejszy wpływ na zachowania wyborcze mają struktury społeczno-gospodarcze i czynnik religijny (por. Ritter, Niehuss 1991).

W landach południowych jednoznacznie dominuje CDU. W wyborach do Bundestagu w latach 1990 i 1994 na tę partię oddano najwięcej głosów. W dawnej "czerwonej Saksonii", gdzie tradycyjnie duże wpływy mieli socjaldemokraci i komuniści, odsetek głosów oddanych na CDU był w obu wyborach wyższy od odsetka głosów oddanych na nią w każdym z pozostałych, nowych i starych landów. Kolejne miejsca zajęły: SPD, PDS i FDP (ta ostatnia - w 1990 r. - z udziałem głosów najwyższym w skali ogólnopolskiej). W landach północnych w wyborach 1990 r. pierwsze miejsce zajęła też CDU, następne zaś SPD, PDS i FDP; w wyborach 1994 r. na czoło wysunęła się SPD. W Brandenburgii udział głosów uzyskanych przez SPD należał do najwyższych w RFN, ustępując tylko udziałom Saary i Bremy. Meklemburgia odznaczyła się najwyższym udziałem głosujących na PDS: głosował na nią prawie co czwarty wyborca.

We wschodnich Niemczech różnice w zachowaniach wyborców "Północy" i "Południa" wydają się jeszcze większe, niż w Niemczech zachodnich. W wyborach do Bundestagu 1990 r. różnica między udziałami głosów oddanych na SPD w landach północnych i w landach południowych wynosiła (na korzyść landów północnych) 9,4 punktu procentowego, w 1994 r. zaś osiągnęła 10,1 punktu. W tych samych latach różnica między udziałami głosujących na CDU w obu grupach landów wynosiła (na korzyść landów południowych) 7,1 i 11 punktów procentowych. Jeśli chodzi o głosy oddane na PDS, spadek "północ - południe" jest też wyraźny, chociaż o wiele mniejszy. W 1990 r. udział głosujących na tę partię był w landach północnych o 3,5 punktu procentowego wyższy, niż w landach południowych (w 1994 r. wyższy o 4 punkty).

Na zakończenie analizy zróżnicowań "północ - południe" w Niemczech trzeba stwierdzić co następuje.

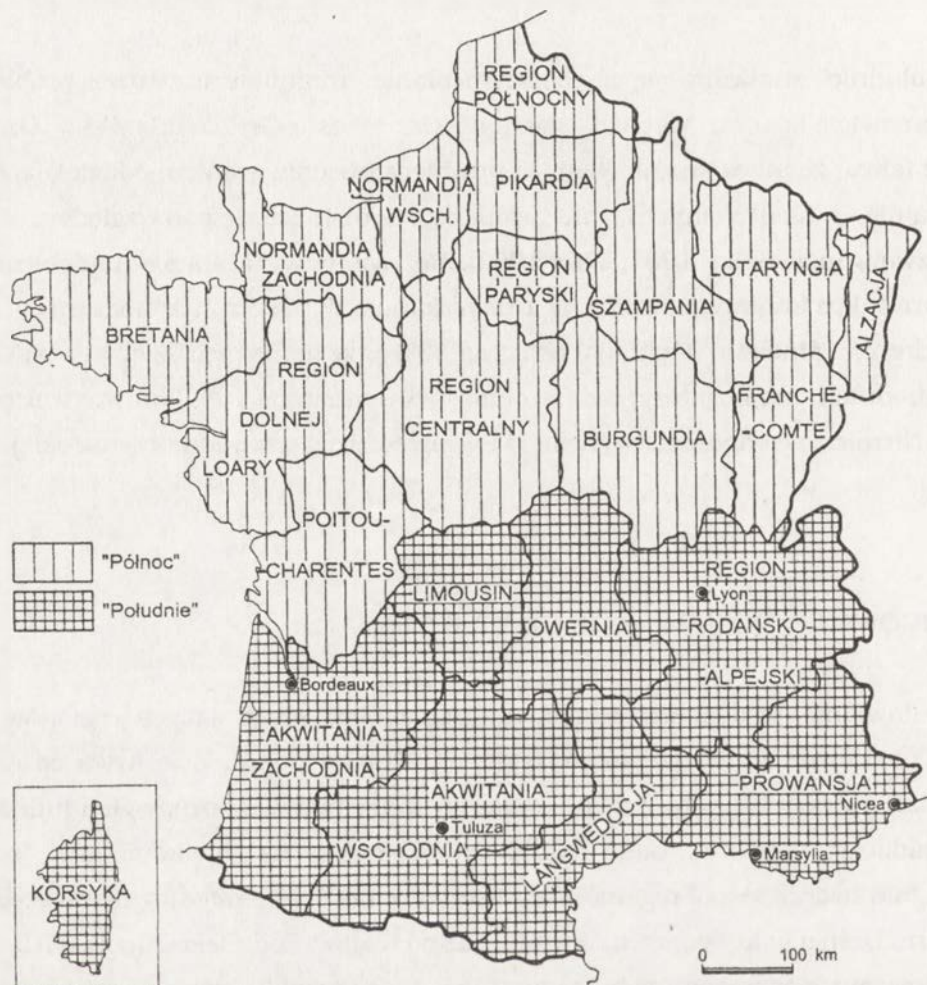
Analiza różnic międzyregionalnych prowadzona w ramach całych Niemiec musiałaby z konieczności wyglądać całkowicie inaczej i doprowadzić do zarysowania obrazu tych różnic dość odmiennego od tego, jaki eksponuje głównie kontrasty "północ - południe" w obrębie zachodnich bądź wschodnich Niemiec. Można przypuścić, że w analizie tej problem spadku

"północ - południe" znalazłby się na dalszym planie, zdominowany przez problem innego spadku, mianowicie spadku "wschód - zachód" (*Ost - West - Gefälle* lub *West - Ost - Gefälle*). Wynika to z faktu, że przez środek Niemiec przebiega obecnie granica, oddzielająca od siebie obszary skrajnie - w skali Niemiec i Unii Europejskiej - różniące się pod względem osiągniętego poziomu rozwoju (por. Selke 1991; Wild 1992). Różnice te wyrażają się najdobitniej poprzez wskaźniki produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca. W 1993 r. "najbiedniejszy" ze starych landów (Nadrenia Północna- Westfalia) osiągnął 93% przeciętnej wartości tego wskaźnika dla Niemiec zachodnich, "najbogatszy" zaś (Badenia- Wirtembergia) 106. Porównywalny wskaźnik dla całych Niemiec wschodnich wynosił 41% przeciętnej zachodnioniemieckiej (Lammers 1994).

ZRÓŻNICOWANIE "PÓŁNOC - POŁUDNIE" WE FRANCJI

Przeciwstawianie, w dychotomicznym ujęciu, ogólnie stagnujących regionów północnej Francji - dynamicznie rozwijającym się regionom Francji południowej trwa co najmniej od kilkunastu lat, poczynając zwłaszcza od analiz wyników powszechnego spisu ludności z 1975 r. Uwagę badaczy, planistów bądź polityków, przyciąga, na przykład, tzw. "nowy żyzny półksiężyc", jaki tworzy zespół regionów ze znacznym napływem migracyjnym, rozpościerający się od Regionu Dolnej Loary poprzez Akwitanię aż po Region Rodańsko-Alpejski (Uhrich 1987). Problemy rozwoju poszczególnych fragmentów tego zespołu rozważane są przy tym w nawiązaniu do szerszych wizji rozwojowych "Europy śródziemnomorskiej", jako nowego środka ciężkości kontynentu, lub też "Europy środkowoalpejskiej" (*Europe médiane alpine*) (por. Morel, Zimmermann 1991; Bonnet, Weill 1991). Na dalszy plan zeszło roztrząsanie przeciwieństw i nierówności według kategorii "Paryża" z jednej strony i całej "reszty" Francji, czyli "pustyni francuskiej" z drugiej strony (*Paris et le désert français*) (por. Gravier 1947, 1991; Robert 1987).

Ponadregionalnymi agregatami wykorzystywanymi dla Francji w niniejszym opracowaniu są - tak jak w przypadku Wielkiej Brytanii - grupa regionów "Północ" i grupa regionów "Południe" (ryc. 5). Podział ten nawiązuje do podziału na 8 "stref badań i zagospodarowania przestrzennego" (*zones d'études et d'aménagement du territoire*), jakimi posługuje się Krajowy Instytut Statystyki i Badań Ekonomicznych (INSEE = *Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques*) oraz różne instytucje centralne zajmujące się planowaniem i zagospodarowaniem przestrzeni (por. *Statistiques et indicateurs des régions françaises* 1992).

Ryc. 5. Podział "północ - południe" we Francji
The "North - South divide" in France

W niniejszym opracowaniu "Północ" to 11 regionów, składających się na 5 następujących "stref badań": Region Paryski, Basen Paryski, Północ, Wschód i Zachód. W skład "Południa" wchodzi 8 regionów, które - razem wzięte - należą do 3 pozostałych stref: Południowego Zachodu, Środkowego Wschodu i Śródziemnomorskiej. Wyróżnione w ten sposób "Północ" i "Południe" obejmują, odpowiednio, 56 i 44% całkowitej powierzchni Francji.

W ciągu ostatniego ćwierćwiecza obserwuje się spadek potencjału ludnościowego grupy regionów "Północ" na korzyść grupy "Południe". W okresie 1968 - 1990 liczba ludności grupy regionów "Północ" wzrosła o 4 mln, tj. o 12%, natomiast grupy "Południe" o 2,9 mln, tj. o 18% (por. tab. 5 i ryc. 6). W obrębie grupy "Południe" wyższe procentowe przyrosty zaludnienia miały regiony: Prowansja (29%), Langwedocja (24%), Korsyka (22%) i Region Rodańsko-Alpejski (21%). W obrębie grupy "Północ" najwyższe przyrosty nie przekraczały 20%: Region Centralny (19%), Region Dolnej Loary (18%), Normandia Wschodnia (16%). Region Paryski, Pikardia i Alzacja wykazały przyrosty rzędu 15%.

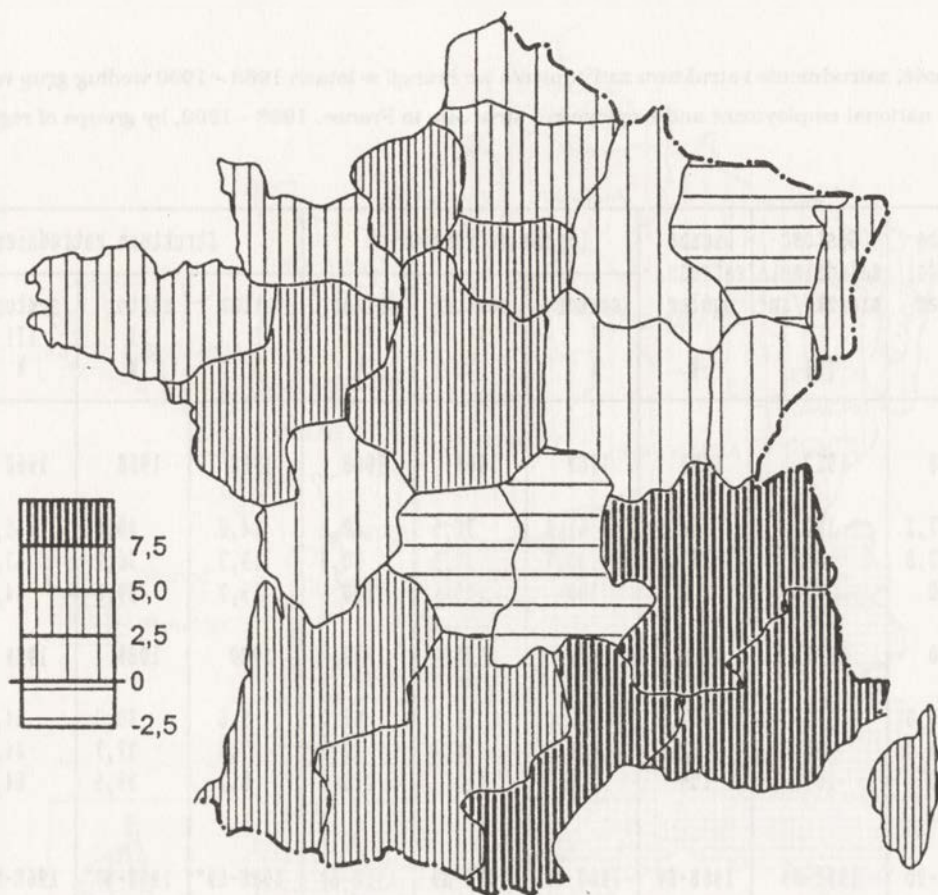
Tabela 5. Ludność, zatrudnienie i struktura zatrudnienia we Francji w latach 1968 - 1990 według grup regionów
Population, national employment and employment structure in France, 1968 - 1990, by groups of regions

Grupy regionów	Liczba ludności ogółem %	Gęstość zaludnienia mieszk./km ² (%)	Liczba zatrudn. ogółem %	Liczba zatrudnionych			Struktura zatrudnienia		
				sektor I %	sektor II %	sektor III %	sektor I %	sektor II %	sektor III %
Stan w roku:	1968	1968	1968	1968	1968	1968	1968	1968	1968
Północ	67,2	110	68,5	61,3	70,5	69,1	14,0	40,8	45,2
Południe	32,8	68	31,5	38,7	29,5	30,9	19,3	36,9	43,8
Francja	100	91	100	100	100	100	15,7	39,6	44,7
w roku:	1990	1990	1989	1989	1989	1989	1989	1989	1989
Północ	66,0	123	67,5	61,0	69,3	67,2	5,6	30,3	64,1
Południe	34,0	80	32,5	39,0	30,7	32,8	7,5	27,7	64,8
Francja	100	104	100	100	100	100	6,2	29,5	64,3
Zmiany w latach:	1968-90	1968-89	1968-89	1968-89	1968-89	1968-89	1968-89*	1968-89*	1968-89*
Północ	11,9	(11,8)	7,1	-57,2	-20,5	52,1	-8,4	-10,5	18,9
Południe	17,9	(17,6)	12,1	-56,4	-15,7	65,7	-11,8	-9,2	21,0
Francja	13,9	(14,3)	8,6	-57,1	-19,1	56,3	-9,5	-10,1	19,6

* w punktach procentowych

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Statistiques et indicateurs des régions françaises 1975, 1991, 1992.

Widoczne jest również przesuwanie się potencjału gospodarczego w kierunku "Południa". Zwiększył się procentowy udział "Południa" w ogólnokrajowym zatrudnieniu. W okresie 1968 - 1989 liczba zatrudnionych wzrosła w grupie regionów "Północ" o 7%, natomiast w grupie "Południe" o 12%. Najwyższe relatywne przyrosty liczby zatrudnionych stwierdzono na Korsyce (37%), w Prowansji (25%), Langwedocji (17%) i Regionie Rodańsko-Alpejskim (16%). W regionach grupy "Północ" najwyższe przyrosty nie przekraczały 15%: Region Paryski (15%), Alzacja i Region Centralny (po około 13%), Region Dolnej Loary (11%).

Ryc. 6. Zmiany liczby ludności we Francji w latach 1982 - 1990 (średnio rocznie w ‰)

Changes in the population of France, 1982 - 1990 (annual average in per mille)

Spadek zatrudnienia w sektorach I i II dotknął silniej regionów północnych niż południowych. Dotyczy to zwłaszcza zatrudnienia w przemyśle, które w grupie "Północ" zmniejszyło się o 1,1 mln osób, tj. o około 20, w grupie "Południe" zaś o niespełna 0,4 mln osób, tj. o około 15. Zatrudnienie w sektorze III wzrosło w grupie "Północ" o 3,2 mln osób, tj. o ponad 50%, natomiast w grupie "Południe" o 1,8 mln osób, tj. aż o 66%. Najwyższe relatywne przyrosty zatrudnienia w usługach odnotowano na Korsyce (90%), w Regionie Rodańsko-Alpejskim (74%), Langwedocji i Akwitanii Wschodniej (po około 71%) oraz Prowansji (66%). W grupie "Północ" tego rzędu przyrosty zatrudnienia usługowego wystąpiły tylko w Regionie Dolnej Loary (72%), Bretanii (67%) i Franche-Comté (65%). W 1989 r. udział sektora III w całkowitym zatrudnieniu "Północy" stanowił 64,1%, a w zatrudnieniu "Południa" 64,8%.

Wzrost zatrudnienia związany był m.in. z rozwojem nowych przedsiębiorstw. W latach 1985 - 1989 około 56% ogólnego przyrostu netto przedsiębiorstw Francji i 60% nowo utworzonych firm skupiło się w obrębie "Północy", większą dynamikę rozwoju wykazało jednakże "Południe". W pięcioleciu tym liczba przedsiębiorstw "Północy" zwiększyła się o 6,9%, przedsiębiorstw "Południa" zaś o 8,6%. Na 1000 zatrudnionych na "Południu" przypadało około

70 nowych firm, natomiast na "Północy" około 50 (tab. 6). W grupie regionów "Południe" wskaźniki przyrostu nowych przedsiębiorstw (stosunek przedsiębiorstw nowo utworzonych do ogólnej liczby przedsiębiorstw) należały w 1989 r. do najwyższych we Francji. Pod tym względem pierwsze miejsce w kraju zajmowała Prowansja, wyprzedzając Region Paryski. Kolejne miejsca zajmowały: Langwedocja, Korsyka, Region Rodańsko-Alpejski i Akwitania (por. Guesnier 1994).

Tabela 6. Przedsiębiorstwa, bezrobocie, produkt krajowy brutto (PKB) i dochody osobiste ludności we Francji w latach 1975 - 1991 według grup regionów
Enterprises, unemployment, gross domestic product (GDP) and personal incomes in France, 1975 - 1991, by groups of regions

Grupy regionów	Przedsiębiorstwa		Bezrobotni		PKB w cenach bieżących		Dochody osobiste na 1 mieszkańca Francja =100
	ogółem %	nowo utworzone na 1000 zatrudn.	ogółem %	stopa bezrobocia %	ogółem %	na 1 mieszkańca Francja =100	
Stan w roku:	1985	*	1981	1981	1975	1975	1984
Północ	61,5	*	66,8	7,4	70,8	105,8	102,7
Południe	38,5	*	33,2	7,6	29,2	88,4	94,8
Francja	100	*	100	7,4	100	100	100
w roku:	1989	*	1990	1990	1991	1991	1987
Północ	61,1	*	64,3	8,7	69,7	105,7	100,1
Południe	38,9	*	35,7	9,5	30,3	88,9	96,4
Francja	100	*	100	8,9	100	100	100
Zmiany w latach:	1985-89	1985-89	1981-90	1981-90*	1975-91*	1975-91*	1984-87*
Północ	6,9	51,3	24,8	1,3	358,5	-0,1	-2,6
Południe	8,6	71,3	39,4	1,9	383,4	0,5	1,6
Francja	7,6	57,8	29,6	1,5	365,8	x	x

* w punktach procentowych

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Statistiques et indicateurs des régions françaises 1990, 1992; INSEE Première, Juillet 1990; L'état de la France 1994.

W grupie regionów "Południe" zwraca uwagę dynamika zatrudnienia w niektórych wyspecjalizowanych gałęziach usług. W dziesięcioleciu 1979 - 1989 w tej grupie regionów zatrudnienie w gałęzi "obróć nieruchomości", ubezpieczenia, instytucje finansowe" wzrosło o blisko 14%, natomiast w grupie regionów "Północ" tylko o 6%. W tym samym okresie w grupie "Południe" zatrudnienie w gałęzi "usługi niekomercyjne" (obejmujące administrację, ubezpieczenia społeczne, szkolnictwo i naukę, niekomercyjne usługi kulturalne, sportowe, działalności społecznej i służby zdrowia) zwiększył się prawie o 20%, podczas gdy w grupie "Północ" o 16%. Pomimo to, w rozpatrywanym okresie udział "Południa" w ogólnokrajowym zatrudnieniu w pierwszej z wymienionych gałęzi wzrósł tylko o 1,3 punktu procentowego i w 1989 r. wynosił 25,4%, a więc znacznie mniej, niż procentowy udział "Południa" w ogólnokrajowym zatrudnieniu w całości usług wynoszący 32%. Udział drugiej ze wskazanych gałęzi wzrósł o 0,8 punktu, osiągając 33% całkowitego zatrudnienia w tej gałęzi.

Powyższe koresponduje z wnioskami różnych autorów, stwierdzających że w regionach południowych wiele, często nawet większość nowo tworzonych miejsc pracy w usługach stanowią miejsca dla pracowników o niskich kwalifikacjach i co za tym idzie - nisko opłacanych (por. Savey 1984, Scargill 1991). Z drugiej strony jednak, widoczny jest - na przykład - wzrost udziału pracowników naukowo-badawczych w ogólnym zatrudnieniu. W 1988 r. w grupie regionów "Południe" zatrudnionych było wprawdzie nie więcej niż 27,5% ogólnokrajowej liczby tych pracowników (pracownicy naukowo-badawczy uniwersytetów nie są tutaj liczeni), ale w poszczególnych regionach ich udziały w przeliczeniu na 1000 zatrudnionych w regionie należały do najwyższych w kraju. Na 1000 zatrudnionych, w Prowansji przypadało 4,3 zatrudnionych w działalności naukowo-badawczej, co stawia ten region na drugim miejscu w kraju, zaraz po Regionie Paryskim. Trzecie miejsce zajmowała Akwitania Wschodnia (4,2 zatrudn.), czwarte - Region Rodańsko-Alpejski, piąte na równi z Alzacją - Langwedocja.

Jeśli chodzi o poziom bezrobocia, jego stopy - liczone każdorazowo dla grupy regionów "Północ" i "Południe" jako całości - są obecnie zbliżone do przeciętnej stopy bezrobocia we Francji, wynoszącej 8,9% w 1990 r. ("Północ" - 8,7%, "Południe" - 9,5%). W odniesieniu do Francji nie można, tak jak w odniesieniu do Wielkiej Brytanii i Niemiec, mówić o ogólnym spadku poziomu bezrobocia wraz z przesuwaniem się od północy ku południowi. Przeciwnie, w dziesięcioleciu 1981 - 1990 szybciej rosła liczba bezrobotnych w grupie "Południe"; był to wzrost o blisko 40% (w grupie "Północ" w tym okresie - wzrost o 25%). Stopa bezrobocia "Południa" wzrosła o 1,9 punktu procentowego, "Północy" zaś o 1,3 punktu. W 1990 r. trzy regiony południowe miały stopy bezrobocia niższe od przeciętnej krajowej lub jej równe, pozostałe pięć zaś wyższe, przy czym jeden z nich, Langwedocja, najwyższą w kraju (13,1%). Natomiast w grupie regionów "Północ" stopy bezrobocia niższe od przeciętnej lub jej bliskie miało 7 spośród 14 regionów. Trzy regiony o najniższej we Francji stopie bezrobocia (Alzacja 5,2%, Franche-Comté 7% i Region Paryski 7,3%) to regiony z grupy północnej.

Zależność zatrudnienie - bezrobocie jest, podobnie jak w Wielkiej Brytanii, bardzo złożona. We Francji regiony grupy "Południe", w których w latach 1982 - 1990 wzrost zatrudnienia był wysoki, były zarazem regionami o wysokim wzroście bezrobocia. Langwedocja i Prowansja, regiony o najwyższym w kraju - poza Regionem Paryskim - przyroście zatrudnienia (w przeliczeniu na 10 000 czynnych zawodowo w 1982 r.) były jednocześnie regionami o największym w kraju przyroście liczby bezrobotnych, porównywalnym z przyrostem w "spadkowym" Regionie Północnym. Akwitania Wschodnia, też się mieszcząca w zespole pięciu regionów z przyrostem zatrudnienia największym w kraju, odnotowała wzrost bezrobocia powyżej średniej krajowej. Tylko jeden południowy region mający wysoki przyrost zatrudnienia, Region Rodańsko-Alpejski, wykazał wzrost bezrobocia niższy od przeciętnej krajowej (por. Descours, Jacquot 1992; Jacquot, Tabuteau 1992).

Jeśli chodzi o udział w całkowitym produkcie krajowym brutto, grupa regionów "Południe", jako całość, poprawiła swoją pozycję względem grupy "Północ": w latach 1975 - 1991 udział "Południa" wzrósł z 29,2 do 30,3%. Zwiększył się też nieco wskaźnik produktu krajowego brutto w przeliczeniu na 1 mieszkańca, chociaż nadal jest o kilkanaście punktów niższy od wskaźnika dla "Północy". W 1991 r. trzy regiony południowe - Rodańsko-Alpejski, Prowansja i Akwitania Zachodnia - znalazły się wprawdzie, pod względem wielkości wskaźnika produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca, na 4, 6 i 7 miejscu w kraju, pozostałe jednak w przedziale regionów o najniższych wskaźnikach. Z drugiej strony należy dostrzec relatywnie wysoką dynamikę wzrostu produktu krajowego brutto w kilku regionach południowych (Langwedocja, Akwitania Wschodnia, Prowansja, Region Rodańsko-Alpejski, a także Akwitania Zachodnia), w których tempo wzrostu tego produktu było w latach 1975 - 1991 wyższe od ogólnokrajowego (*L'état de la France* 1994; por. również Armand-Madelin, Malterney 1990).

Również przeciętne dochody osobiste ludności, w przeliczeniu na 1 mieszkańca, były mniejsze w grupie regionów "Południe" (o około 4% w 1987 r.) niż w grupie "Północ". Zwraca wszakże też uwagę wyższe tempo wzrostu dochodu w regionach południowych. Wszystkie regiony grupy "Południe" (z wyjątkiem Limousin) miały na przestrzeni lat 1984 - 1987 tempo wzrostu wyższe od przeciętnego krajowego. Przy tym Langwedocja, Korsyka, Akwitania Zachodnia i Wschodnia, Prowansja oraz Region Rodańsko-Alpejski były - w kolejności - regionami o najwyższym w kraju średnim rocznym przyroście dochodu na 1 mieszkańca we wspomnianym okresie. Zauważyć też należy niektóre wyższe niż w grupie "Północ" wskaźniki odnoszące się do wyposażenia w infrastrukturę i do poziomu życia ludności. Na przykład, pod względem liczby lekarzy przypadających na 100 tys. mieszkańców, wszystkie regiony grupy "Południe" znalazły się w 1989 r. w pierwszej dziesiątce regionów Francji. Bardzo podobna była sytuacja, jeśli chodzi o liczbę lekarzy-dentystów, pielęgniarek i farmaceutów-aptekarzy: w każdym przypadku tylko jeden region z grupy "Południe" nie zmieścił się w pierwszej dziesiątce regionów francuskich.

Analiza zróżnicowań "północ - południe" pod względem zachowań wyborczych mieszkańców jest w przypadku Francji kwestią o wiele bardziej złożoną, niż w przypadku Wielkiej Brytanii i Niemiec. Wynika to zarówno z tego, że we Francji funkcjonuje co najmniej kilka liczących się partii politycznych, jak i tego, że zmiany krajowego układu politycznego - w tym również jego przestrzennego wyrazu - były w ostatnich 25 latach bardzo duże. Jeśli chodzi o partie lewicowe, szczególnie silna Francuska Partia Komunistyczna (PCF = *Parti communiste français*) bardzo straciła - zwłaszcza po 1983 r. - na znaczeniu, częściowo na rzecz Partii Socjalistycznej. Partia Socjalistyczna (PS = *Parti socialiste*) mocno się rozwinęła w okresie 1970 - 1980, stając się pod koniec lat 80. pierwszą partią Francji. Tradycyjne partie prawicowe, Zgromadzenie na rzecz Republiki (RPR = *Rassemblement pour la République*) i Unia na rzecz Demokracji Francuskiej (UDF = *Union pour la démocratie française*) tworzące od 1990 r. Unię na rzecz Francji (UPF = *Union pour la France*) też uległy ograniczeniu. To ostatnie wiązało się po części z ekspansją powstałego w 1972 r., skrajnie prawicowego Frontu Narodowego (FN = *Front national*). Od końca lat 80., wreszcie, datuje się rozkwit różnych ruchów ekologicznych.

Ukształtowany na początku XX w. podział na konserwatywną "Północ" i postępowe "Południe" (przebiegający w przybliżeniu wzdłuż Loary i wywodzący się w niemałym stopniu z różnic w postawach religijnych) uległ po 1945 r. najpierw złagodzeniu, później zaś w latach 70. i 80. istotnemu przekształceniu (por. *Dictionnaire de géopolitique* 1993). Jeśli by za miernik poparcia dla poszczególnych partii przyjąć rezultaty wyborów do rad regionalnych w 1992 r., to za najsilniejszą partię zarówno na "Północy" jak i na "Południu" (w takich granicach, jakie przyjęto w niniejszym opracowaniu) należałoby uznać UPF. Odsetek miejsc uzyskanych w radach przez UPF był tylko trochę wyższy na obszarach północnych, niż na południowych (38% wobec 36%, a razem z różnymi mniejszymi partiami prawicowymi 42% wobec 40,5%). Jednakże dystans, jaki dzielił UPF i pozostałe tradycyjne partie prawicowe od PS, PCF i różnych innych partii lewicowych razem wziętych, był wyraźnie większy na obszarach północnych, gdzie te ostatnie uzyskały 27% miejsc, niż na południowych, gdzie uzyskały 31,5%. Sami komuniści obsadzili na dawnym "czerwonym południu" 8,5% miejsc w radach regionalnych (wobec 7% na obszarach północnych), z kolei jednak skrajnie prawicowy FN zdobył lepszą pozycję właśnie na obszarach południowych (15,5% miejsc), a nie na obszarach północnych (14% miejsc) (*Les résultats en sièges* 1992; *La répartition des sièges ...* 1992).

W porównaniu z wyborami do rad regionalnych w 1986 r., różnice "północ - południe" dotyczące pozycji poszczególnych partii nie uległy większym zmianom (z wyjątkiem "zielonych", praktycznie nieobecnych w 1986 r.) Nieco inny jest jednak obraz w przypadku, gdy się weźmie pod uwagę, z jednej strony, wszystkie partie prawicowe ze skrajną prawicą włącznie, z drugiej zaś wszystkie partie lewicowe. Niewielka różnica między udziałem miejsc w radach regionalnych na "Północy" i "Południu" zajmowanych przez całą prawicę w 1986 r., uległa w 1992 r. dalszemu zmniejszeniu. Różnica zwiększyła się natomiast dość znacznie, jeśli chodzi o udział lewicy: w 1986 r. wynosiła (na korzyść "Południa") tylko 0,7 punktu procentowego, w 1992 r. zaś 4,4 punktu.

ZRÓŻNICOWANIE "PÓŁNOC - POŁUDNIE" A ZRÓŻNICOWANIE "CENTRA - PERYFERIE"

Analizowanie i interpretowanie zróżnicowań międzyregionalnych wynikających z różnego poziomu i dynamiki rozwoju regionów północnych i południowych jest zadaniem złożonym, wymagającym podejść odmiennych w zależności od kontekstów historycznych i przestrzennych. Przede wszystkim jednak wymaga uwzględnienia faktu, że zmiany wynikające z różnej dynamiki rozwoju regionów północnych i południowych są, w szczególny sposób, ściśle powiązane ze zmianami wynikającymi, z jednej strony, z różnej dynamiki rozwoju obszarów centralnych i peryferyjnych, z drugiej zaś z różnej dynamiki właściwej poszczególnym typom regionów, np. starym regionom przemysłowym, regionom wiejskim itd. (por. Keeble i in. 1983; Irmen, Sinz 1989). Chodzi przy tym zwłaszcza o określenie, w jakim stopniu i w jaki sposób na zjawiska spadku "północ - południe" nakładają się (i odwrotnie) zjawiska spadku "centra - peryferie" (*Zentren - Peripherie - Gefälle*), skierowanego ogólnie od centrów aglomeracji ku ich obrzeżom.

W Wielkiej Brytanii przestrzennymi jednostkami wykorzystywanymi w bardziej szczegółowych badaniach, uwzględniających zarówno spadek "północ - południe" jak i spadek "centra - peryferie", są tzw. obszary lokalnych rynków pracy (*LLMas - local labour market areas*). Uzyskiwane w badaniach posługujących się tymi jednostkami obrazy społeczno-gospodarczych zróżnicowań przestrzennych, nawet bardzo zgeneralizowane, odzwierciedlają te zróżnicowania lepiej, niż badania posługujące się wyłącznie jednostkami podziału administracyjnego bądź "regionami standardowymi" (por. Green 1988; Champion, Green 1989, 1991).

Tabela 7 zestawiona na podstawie jednej z tych prac (Champion, Green 1989), co prawda odnoszącej się nie do długich okresów, lecz kilkuletnich z połowy lat 80., pokazuje, jak znaczne są - jeśli się uwzględni relacje centra - peryferie - różnice w ogólnym spadku "północ - południe", zależnie od funkcjonalnego obszaru, jakiego dotyczą. Chodzi o różnice, jakie stają się widoczne, wyrażone chociażby w bardzo ogólny sposób, poprzez zgrupowanie wszystkich obszarów lokalnych rynków pracy w 4 kategorie: konurbacje, miasta duże, miasta średnie i małe oraz obszary wiejskie.

Uderzający jest niemal regularny spadek ogólnej liczby ludności i ogólnego zatrudnienia, zarówno w obrębie grupy regionów "Północ" jak i grupy "Południe", w miarę przechodzenia od - ogólnie biorąc - typu obszarów najbardziej centralnych, czyli konurbacji, do typu obszarów najbardziej peryferyjnych, czyli obszarów wiejskich.

Tabela 7. Zmiany wybranych społeczno-ekonomicznych cech obszarów Wielkiej Brytanii

w latach 1981 - 1987 według typów obszarów

Changes in selected socio-economic areal characteristics in Great Britain,

1981 - 1987, by types of area

Typy obszarów	Ludność ogółem %	Zatrudnienie ogółem %	Zatrudnienie w działalności zaawansowanej technologii (%) ^a	Stopa bezrobocia punkty %	Ceny mieszkań za stopę kwadr. %
	1981-1985	1981-1984	1981-1984	1984-1987	1982-1986
Konurbacje					
- w grupie regionów "Północ"	-1,6	-4,5	0,63	-0,77	34,5
- w grupie regionów "Południe"	-0,6	-1,5	1,11	-0,53	68,9
Miasta duże					
- w grupie regionów "Północ"	-0,6	-3,4	0,11	-0,95	32,6
- w grupie regionów "Południe"	2,6	3,1	1,56	-1,07	61,3
Miasta średnie i małe					
- w grupie regionów "Północ"	0,1	-2,4	0,63	-0,92	35,8
- w grupie regionów "Południe"	2,9	3,9	1,65	-1,05	60,1
Obszary wiejskie					
- w grupie regionów "Północ"	1,2	0,3	0,69	0,19	27,6
- w grupie regionów "Południe"	2,8	5,8	1,22	-0,93	44,8
Grupa regionów "Północ", ogółem	-0,5	-3,3	0,45	-0,83	33,8
Grupa regionów "Południe", ogółem	1,6	1,5	1,38	-0,83	58,6

^a jako odsetek zatrudnienia ogółem

Źródło: opracowanie własne na podstawie Champion, Green 1989.

W okresie 1981 - 1985 w grupie regionów "Północ" odnotowano ujemny wzrost zaludnienia wynoszący -0,5%. W konurbacjach tej grupy wynosił on -1,6%, w miastach dużych już tylko -0,6 %, w dwu pozostałych zaś typach obszarów był dodatni: w miastach średnich i małych 0,1%, na obszarach wiejskich 1,2%. W tym samym okresie grupa regionów "Południe", jako całość, miała wzrost zaludnienia dodatni 1,6%. Konurbacje tej grupy wykazywały jednak jeszcze wzrost ujemny -0,6%; dodatni wzrost miały miasta duże 2,6%, średnie i małe 2,9% oraz obszary wiejskie 2,8%. W porównywalnym okresie 1981 - 1984, wzrost zatrudnienia był

ujemny zarówno w grupie regionów "Północ" razem wziętych (-3,3%), w konurbacjach tej grupy (-4,5%), jak i miastach średnich i małych (-2,4%), ale już dodatni na obszarach wiejskich (0,3%). Grupa regionów "Południe" miała ogólnie dodatni wzrost zatrudnienia (1,5%); jej konurbacje miały jednak wzrost ujemny (-1,5%), natomiast dodatni wzrost o szybko rosnących wartościach odnotowano w miarę "oddalania" się od najbardziej zaglomerowanych obszarów (miasta duże 3,1%, miasta średnie i małe 3,9%, obszary wiejskie 5,8%).

W obrębie grupy "Północ" rozpiętości między tempem rozwoju liczby ludności i zatrudnienia "skrajnych" grup obszarów wynosiły odpowiednio 2,8 i 4,8 punktu procentowego; w obrębie grupy "Południe" były znacznie większe, odpowiednio 3,4 i 7,3 punktu procentowego. Największe różnice tempa rozwoju w obrębie poszczególnych typów obszarów stwierdzono w przypadku rozwoju zaludnienia i zatrudnienia w miastach dużych (odpowiednio spadek -0,6 i -3,4% w regionach północnych, wzrost zaś 2,6 i 3,1% w południowych).

Tempo spadku stopy bezrobocia właściwego dla okresu 1984 - 1987 było przeciętnie takie samo w regionach "Północy" i "Południa"; w obu grupach regionów stopa bezrobocia spadała najbardziej w dużych miastach. Największe rozpiętości pod tym względem zaistniały na obszarach wiejskich: na wiejskich obszarach grupy regionów "Południe" spadek stopy bezrobocia był większy od przeciętnego dla tej grupy, wiejskie obszary grupy "Północ" były w rozważanym okresie jedynymi, które wykazały nawet pewien wzrost stopy bezrobocia.

Na początku lat 80. pod względem zatrudnienia w działalności zaawansowanej technologii największy wzrost nastąpił w grupie "Północ" na obszarach wiejskich, w grupie "Południe" zaś w miastach średnich i małych. Jeśli chodzi o poziom życia mieszkańców, w latach 1982 - 1986 wzrost cen mieszkań był w regionach "Południa" 1,7 razy większy niż w regionach "Północy". Sekwencja wzrostu cen odpowiadała, w zasadzie, tak na "Północy" jak i na "Południu", kolejności konurbacje (wzrost największy) - obszary wiejskie (wzrost najmniejszy), z tym że w obrębie "Północy" największy wzrost cen mieszkań stwierdzono nie w konurbacjach, lecz w miastach średnich i małych.

Powyższa pobieżna analiza może stanowić poparcie dla stwierdzenia o ogólnie korzystniejszej, w badanym okresie, sytuacji rozwojowej regionów grupy "Południe", a w ich obrębie szczególnie obszarów wiejskich, ewentualnie miast średnich i małych, w każdym zaś razie obszarów położonych bardziej peryferyjnie względem największych aglomeracji, a zwłaszcza ich centrów.

W Niemczech zachodnich, w szczegółowych badaniach analizujących - jednocześnie - spadek "północ - południe" i spadek "centra - peryferie" korzysta się chętnie z podziału na funkcjonalne regiony zagospodarowania (*Raumordnungsregionen*). Podstawowymi typami tych regionów są: regiony silnie zaglomerowane (*Regionen mit grossen Verdichtungsräumen*), regiony aglomerujące się (*Regionen mit Verdichtungsansätzen*) i regiony wiejskie (*ländlich gepragte Regionen*). W obrębie regionów silnie zaglomerowanych odrębną kategorię stanowią stare

regiony przemysłowe (*altindustrialisierte Regionen*) (por. Sinz i in. 1986a; Nuhn, Sinz 1988; *Regionalstatistische Informationen ...* 1991).

Jak w zachodnich Niemczech oba rodzaje spadku nakładają się na siebie, próbowano pokazać za pomocą tabeli 8, zestawionej na podstawie danych zaczerpniętych z "*Laufende Raumbbeobachtung*" czyli bieżącej informacji przestrzennej (Sinz i in. 1986a). Wskaźniki spadku w pełni porównywalne pod względem czasowym dotyczą zmian liczby ludności i liczby zatrudnionych w okresie 1970 - 1985.

Tabela 8. Zmiany wybranych społeczno-ekonomicznych cech regionów w zachodnich Niemczech
w latach 1970 - 1986 według typów regionów
Changes in selected regional socio-economic characteristics in West Germany,
1970 - 1986, by types of region

Typy regionów	Ludność ogółem %	Zatrudnienie ^b			Stopa bezrobocia punkty %	Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca %	Płace w przemyśle na 1 zatrudnio- nego %
		poza rolnictwem %	w przemyśle %	w usługach %			
	1970-1985	1970-1985	1970-1985	1970-1985	1970-1986	1980-1982	1980-1985
Regiony silnie zaglomerowane	-0,6	-4,5	-22,8	21,3	9,0	9,7	23,2
w tym: dawno uprzemysłowione	-5,1	-7,0	-21,7	16,8	13,3	8,9	19,1
w grupie landów "Północ"	-1,3	-10,1	-31,2	9,0	11,6	9,5	23,8
w grupie landów "Środek"	-1,7	-5,6	-22,7	20,6	10,2	9,2	21,8
w grupie landów "Południe"	2,6	1,5	-18,8	34,2	5,2	10,6	25,9
Regiony aglomerujące się	2,2	2,9	-13,4	28,3	8,2	9,4	21,6
w tym: w grupie landów "Północ"	-1,5	-4,0	-21,7	19,4	11,0	9,3	17,9
w grupie landów "Środek"	-0,2	2,0	-14,4	26,3	8,8	8,7	21,1
w grupie landów "Południe"	8,2	9,3	-6,8	39,5	5,6	10,1	24,5
Regiony wiejskie	1,0	12,9	-2,6	41,3	7,4	9,5	21,9
w tym: w grupie landów "Północ"	1,6	9,7	-9,4	30,5	11,9	8,5	20,5
w grupie landów "Środek"	-0,2	3,9	-10,3	25,1	9,0	8,4	20,2
w grupie landów "Południe"	1,0	15,6	0,0	49,8	5,9	10,0	22,4
Grupa landów "Północ", ogółem	-0,9	-5,6	-24,7	14,9	11,4	9,2	20,7
Grupa landów "Środek", ogółem	-1,3	-3,6	-20,5	21,9	9,8	9,1	21,5
Grupa landów "Południe", ogółem	3,7	7,3	-10,2	39,3	5,5	10,3	24,6
Niemcy zachodnie ^c , ogółem	0,0	0,7	-18,1	24,9	8,7	9,6	22,5

^a bez Berlina Zachodniego

^b pracownicy najemni

^c z Berlinem Zachodnim

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Informationen zur Raumentwicklung 1986 H. 11/12.

Przy rozpatrywaniu zmian, jakie nastąpiły w tym okresie w poszczególnych typach regionów, zwraca przede wszystkim uwagę ogólny spadek liczby ludności i liczby zatrudnionych (poza rolnictwem) w regionach silnie zaglomerowanych, tj. w wielkich aglomeracjach miejskich i przemysłowych (odpowiednio -0,6 i -4,5%). Rozmiary tego spadku malały jednak w miarę przesuwania się z północy na południe. I tak, aglomeracje "Północy" i "Środka" wykazały spadek liczby ludności i liczby zatrudnionych, odpowiednio, -1,3 i -10,1% oraz -1,7 i -5,6, ale aglomeracje "Południa" - wzrost o 2,6 i 1,5%.

Największy spadek liczby ludności, o 5%, dotknął stare regiony przemysłowe, a zatrudnienie zmniejszyło się tam o 7%. Największy relatywny spadek zaludnienia miała Saara (- 8%), następnie zaś północna część aglomeracji Ruhry-Renu (- 7%) w Nadrenii Północnej-Westfalii. Największe aglomeracje miejskie "Północy", Hamburg, Brema i Hanower, wykazały spadek liczby ludności rzędu 4-5%, natomiast wśród największych aglomeracji "Południa" Karlsruhe i Stuttgart miały spadek około 1%, Norymberga zaś wzrost o 3%, a Monachium nawet o 10%. Duży spadek liczby ludności miał w rozważanym okresie Berlin Zachodni: -12%.

Jeśli chodzi o spadek ogólnego zatrudnienia, największymi "spadkowymi" regionami były znowu stare regiony przemysłowe. Północna część aglomeracji Ruhry-Renu miała spadek sięgający 10%, środkowa zaś część ponad 20% (zatrudnienie w obu częściach,razem wziętych, spadło o 460 tys. osób). Bardzo duży spadek zatrudnienia wystąpił też w Hanowerze i Hamburgu, odpowiednio -10 i -16%. Zatrudnienie w Berlinie Zachodnim spadło o około 10%. W największych aglomeracjach miejskich "Południa" liczba zatrudnionych zmniejszyła się w Stuttgarcie o 3%, natomiast w Monachium zwiększyła o ponad 14% (czyli o ponad 100 tys. osób).

Co się tyczy zmian w zatrudnieniu przemysłowym, szczególnie duży spadek wystąpił w północnych regionach silnie zaglomerowanych (-31%); spadek ten stopniowo się zmniejszał wraz z przechodzeniem do zaglomerowanych regionów w grupie landów "Środek" (-23%) i "Południe" (-19%). Podobnie, zatrudnienie usługowe stopniowo wzrastało w kierunku południowym, od 9% w grupie "Północ" do 34 w grupie "Południe". Szczególnie duży był spadek zatrudnienia w przemyśle środkowej części Zagłębia Ruhry-Renu (-38%), w mniejszym stopniu dotknął on części północnej (-24%), w jeszcze mniejszym - południowej (-8%). W sumie, zatrudnienie w przemyśle Zagłębia Ruhry-Renu zmniejszyło się w latach 1970 - 1985 o 630 tys. osób. Bardzo duży spadek zatrudnienia przemysłowego miały Hanower i Hamburg (-38 i -34%). W skupieniach miejsko-przemysłowych południowych landów spadek ten był najniższy, w granicach 15 - 20%.

W rozważanym okresie wzrost liczby ludności odnotowały, generalnie, regiony z zaczątkami większych aglomeracji (w tym, w grupie landów "Południe" nawet o 8%) oraz regiony wiejskie. W regionach tych, zwłaszcza zaś w regionach wiejskich, zwiększyła się też ogólna liczba zatrudnionych, przy czym spadki zatrudnienia przemysłowego były relatywnie najniższe w całych zachodnich Niemczech, a wzrosty zatrudnienia usługowego - najwyższe. Największą

uwagę zwraca sytuacja wiejskich regionów w grupie landów "Południe": liczba zatrudnionych ogółem zwiększyła się tam o ponad 15% (tj. o 270 tys.), zatrudnienie w przemyśle utrzymało się na tym samym poziomie, zatrudnienie w usługach wzrosło zaś o połowę. Z tego punktu widzenia, awans - ujmowanych w makroskali - obszarów położonych względnie peryferyjnie rysuje się w zachodnich Niemczech nie mniej wyraźnie, niż w Wielkiej Brytanii.

Odnosnie do **Niemiec wschodnich**, nie można na razie, z braku danych dla wcześniejszych okresów, przedstawić zmian zróżnicowania "północ - południe" versus "centra - peryferie". Fragmentaryczne dane pozwalają jedynie na stwierdzenie, że - na przykład - w dziesięcioleciu 1980 - 1990 zmiany liczby ludności przebiegały w poszczególnych typach regionów inaczej, niż w zachodnich Niemczech. W okresie tym, w nowych landach, liczba ludności dużych skupień miejsko-przemysłowych zmalała o 0,8%, obszarów aglomerujących się o 4,6%, obszarów wiejskich gęściej zaludnionych o 3,1%, zaś obszarów wiejskich słabiej zaludnionych o 3,2% (w starych landach - wzrosła we wszystkich typach regionów, a odpowiednie wartości wynosiły: 2,2; 3,8; 5,8 i 3,2%). W krótszym okresie 1982 - 1988, a więc jeszcze przed zjednoczeniem Niemiec, aglomeracje miejsko-przemysłowe zanotowały wzrost liczby ludności o blisko 2%, obszary wiejskie o 0,5%, obszary aglomerujące się wykazały natomiast spadek o 0,5% (w starych landach, odpowiednio, spadek o 0,3% i wzrost o 1,3 i 0,1%) (por. *Regionalstatistische Informationen ...* 1991).

W KIERUNKU INTERPRETACJI PRZYCZYN ZRÓŻNICOWANIA "PÓŁNOC - POŁUDNIE"

Jak podkreślono już na początku opracowania, problem przestrzennego zróżnicowania "północ - południe" jest problemem bardzo dyskusyjnym i kontrowersyjnym. Kontrowersje rozwijają się jednak nie tyle wokół konstatacji o charakterze faktograficznym (choć i pod tym względem panuje wiele rozbieżności), ile wokół dróg wiodących do rozwiązania problemu. Tym ostatnim, głównie, jest poświęcona ta część niniejszego opracowania. Chcemy tutaj również zwrócić uwagę na takie kwestie ważne dla rozpatrywania problemu "północ - południe", jak ramy terytorialne podejmowanych analiz oraz ich skale przestrzenne i zakresy czasowe.

GRANICE "PÓŁNOCY" I "POŁUDNIA" A RAMY TERYTORIALNE BADAŃ

W Wielkiej Brytanii za granicę oddzielającą "Północ" od "Południa" uważa się najczęściej linię biegnącą od Kanału Bristolskiego i estuarium rzeki Severn na zachodzie po hrabstwo Lincoln i zatokę Wash na wschodzie. Zgodnie z tym ujęciem "Południe" to pas trzech regionów wysuniętych najdalej na południe: Regionu Południowo-Zachodniego, Regionu Południowo-Wschodniego i Wschodniej Angli. Wielu autorów, w tym przede wszystkim autorzy prac zamieszczonych w *"The North-South divide"* (Lewis, Townsend, eds 1989), zalicza ponadto do "Południa" East Midlands, położone na północ od linii Severn - Wash; takim podziałem

operowaliśmy też w niniejszym opracowaniu. Niektórzy włączają do grupy regionów "Południe" oba regiony niziny Midlands: nie tylko East Midlands, lecz także jeszcze West Midlands.

Wiele rozbieżności panuje w kwestii wyboru odpowiednich ram analizy spadku "północ - południe" w Niemczech. W Niemczech zachodnich jako relatywnie mniej dynamiczna "Północ" określane są potocznie obszary na północ od linii Akwizgran - Kolonia - Getynga, czyli landy następujące: Szlezwik - Holsztyn, Hamburg, Brema, Dolna Saksonia i Nadrenia Północna-Westfalia (Wild 1992). W literaturze chętnie jest stosowany podział na "Północ", "Środek" i "Południe", taki sam, jakim posłużyliśmy się na poprzednich stronach. Według tego podziału opracowuje się i publikuje wiele szczegółowych materiałów dotyczących wspomnianego już monitoringu przestrzennego. W tym trójczłonowym podziale, akcentującym istnienie szerokiego pasa przejściowego między "Północą" a "Południem", Nadrenia Północna-Westfalia umieszczana jest razem z Hesją, Nadrenią-Palatynatem i Saarą w obrębie landów "Środka". W niektórych nowszych pracach (np. Lammers 1994) Region Północny jest identyczny z "Północą" w wyżej opisanym podziale trójdzielny, lecz "Środek" dzieli się na dwa regiony: Nadrenię Północną-Westfalię i Region Środkowo-Zachodni (złożony z Hesji, Nadrenii-Palatynatu i Saary).

W Niemczech wschodnich jako linię oddzielającą "Północ" od "Południa" przyjmuje się linię przecinającą Magdeburg i Berlin.

Najtrudniej jest zaproponować stosowną linię podziału przestrzennego dla ujęć dychotomicznych przedstawiających nierównomierności bądź kontrasty w rozwoju społeczno-gospodarczym we Francji. Przed 30, lub jeszcze nawet 20 laty linia ta biegła od ujścia Sekwany do ujścia Rodanu i dokumentowała jaskrawe przeciwieństwa w zagospodarowaniu przestrzennym Francji południowo-zachodniej i północno-wschodniej lub dokładniej - Francji WSW i ENE, pozostawiając po stronie północno-wschodniej obszary najlepiej rozwinięte, przez które rozumiano obszary najbardziej uprzemysłowione i zurbanizowane (por. Le Fillâtre 1961, Grzeszczak 1971). W połowie lat 80. linia o zbliżonym kierunku, pociągnięta nieco dalej na wschód, od Dieppe do Nicei, miała zupełnie inną wymowę. Regiony po jej stronie północno-wschodniej, o starych tradycjach przemysłowych i największych w kraju udziałach przemysłu w regionalnej wartości dodanej, stały się regionami najbardziej dotkniętymi przez kryzys. Po tej stronie znalazły się regiony o największych, w latach 1979 - 1986, spadkach zatrudnienia w przemyśle i spadkach wartości dodanej wytworzonej przez przemysł. Regiony po drugiej stronie odznaczały się w większości spadkiem zatrudnienia niższym od przeciętnego krajowego, jeśli zaś chodzi o wartość dodaną - wzrostem tej wartości. Pod tym względem wysokie pozycje przypadały w szczególności regionom najbardziej południowym: Langwedocji i obu Akwitaniom, następnie zaś Regionowi Rodańsko-Alpejskiemu i Prowansji (por. Amand-Madelin i in. 1990).

Przyjęty w niniejszym opracowaniu podział Francji na grupę regionów "Północ" i grupę regionów "Południe" wymaga korekty w ewentualnych dalszych dociekaniaх celem zwiększenia siły orzekającej tego podziału. Wydaje się rzeczą konieczną, aby zakreślić wężiej

granice "Południa", a zatem odstąpić od ich przebiegu pokrywającego się z przebiegiem granic trzech południowych stref badań i zagospodarowania przestrzennego. Należałoby w szczególności wykluczyć najślabse regiony - Limousin i Owernię, a być może również Akwitanie Zachodnią. Tak ograniczone "Południe" pokrywałoby się z regionem "Lyon - Tuluza - Morze Śródziemne" wyróżnionym przez B. Guesniera (1994).

SKALE BADAWCZE: BADANIA MAKROSKALOWE VERSUS BADANIA MEZO- I MIKROSKALOWE

Wyżej przedstawione ramy badawcze problematyki "północ - południe" zasadzają się na dużych jednostkach przestrzennych: krainach historycznych i *standard regions* w Wielkiej Brytanii, landach czyli krajach związkowych w Niemczech, regionach planowania we Francji. Są to ramy par excellence wielkoprzestrzenne, makroskalowe i - choćby były wykoncypowane z największą starannością - prowadzenie badań wyłącznie w ich obrębie, w siatce złożonej ze wspomnianych dużych jednostek, może owocować jedynie zgeneralizowanymi obrazami problematyki, nie mówiąc już o ryzyku nadmiernych uproszczeń. Nie można zatem rezygnować z równoległej realizacji badań w mezo- i mikroskalach. Kwestia wyboru i zastosowania adekwatnych skal jest przez badających zróżnicowania "północ - południe" akcentowana szczególnie mocno, jako że uzyskane wyniki mogą być różne w zależności od stopnia szczegółowości przyjętego podziału terytorialnego. Jak wiadomo, mierzone różnice wykazują tendencję rosnącą, w miarę jak maleje powierzchnia zastosowanych jednostek, i odwrotnie (por. Green 1988; Martín 1988).

To ostatnie uzasadnione jest znacznymi możliwymi różnicami panującymi w obrębie poszczególnych dużych regionów, zależnie od ich warunków przyrodniczych, rozwoju historycznego, struktury itp.

Jest rzeczą oczywistą, że "północ" nie jest jednakowo biedna, a "południe" jednakowo bogate i że nie istnieje żaden równomierny spadek potencjałów społeczno-gospodarczych skierowany z północy na południe. Przyjęcie tezy o istnieniu podziału "północ - południe" nie oznacza negacji istniejących podziałów wewnątrzregionalnych bądź wewnątrzmijskich, ani też innych podziałów będących w interakcji z podziałem "północ - południe", zwłaszcza podziału "wieś - miasto" bądź "centra - peryferie" (por. Green 1988; Sinz 1988; Mason i in. 1989).

Nawet na dalekiej "Północy" Wielkiej Brytanii, w Szkocji i w Regionie Półocnym, funkcjonują dynamiczne ośrodki o wskaźnikach rozwoju porównywalnych ze wskaźnikami dla najbardziej rozwiniętych ośrodków "Południa". Te dynamiczne miejsca nazywane są "światłami północy", tj. "zorzami polarnymi" (*northern lights*; por. Breheny i in. 1987). W Niemczech jako *northern lights* wymieniane były: Emsland w Dolnej Saksonii, rejon Münster oraz Bonn i Paderborn w Nadrenii Północnej-Westfalii (Wild 1992).

Na południu Niemiec, w Bawarii, różnice w rozwoju między - na przykład - aglomeracjami Norymbergi i Monachium są tak duże, że upoważniają do mówienia o "wewnątrzba-warskim

spadku południe - północ" (Kunzmann i in. 1990). Dodajmy do tego, że w Wielkiej Brytanii rozkład różnic, zwłaszcza jeśli chodzi o rozwój zatrudnienia w pierwszej połowie lat 80. (najkorzystniejsze zmiany we Wschodniej Anglii, następnie zaś - z dużym odstępem - w Regionie Południowo-Wschodnim i w East Midlands), skłonił niektórych autorów do sądu o formowaniu się raczej rozdziału "wschód - zachód" niż "północ - południe" (por. Green 1988).

Badania wykonane w mezo- i mikroskali, posługujące się jednostkami przestrzennymi porównywalnymi (rzecz bardzo ważna) pod względem wielkości i charakteru, pozwoliły m.in. ustalić wagę kontrastów "północ - południe" w zestawieniu z wagą zróżnicowań "centra - peryferie". W odniesieniu do Wielkiej Brytanii chodzi tu przede wszystkim o wspomniane już badania przeprowadzone w skali 280 obszarów lokalnych rynków pracy (*LIMAs* = *local labour market areas*). Obszary te zostały podzielone na 19 grup w zależności od położenia geograficznego (na północ bądź na południe od linii Severn - Lincolnshire) oraz - w przypadku miast - w zależności od miejsca w hierarchii miejskiej, wielkości miasta i jego typu funkcjonalnego. Opierając się na danych dotyczących zaludnienia, zatrudnienia (w tym zatrudnienia w usługach dla producentów i w działalnościach zaawansowanej technologii), mieszkalnictwa (ceny mieszkań) i wyposażenia gospodarstw domowych (gospodarstwa domowe mające dwa i więcej samochodów), obliczono dla poszczególnych *LIMAs* wskaźniki: wskaźnik statyczny przedstawiający relatywny poziom rozwoju danego obszaru, wskaźnik dynamiki zmian tego poziomu w ostatnim okresie i wskaźniki łączne, zwłaszcza syntetyczny wskaźnik lokalnego dobrobytu i koniunktury gospodarczej (*index of local economic prosperity*) (por. Green 1988; Champion, Green 1987, 1989, 1991)

Uzszeregowanie i analiza tych wskaźników wykazały w latach 80. istotny wzrost kontrastów między północnymi i południowymi obszarami kraju, a także wzrost zróżnicowań w obrębie poszczególnych regionów i subregionów. Autorzy badań stwierdzają, że uzyskane wyniki każą obecnie uznać podział "północ - południe" za najważniejszy wymiar przestrzennych zróżnicowań społeczno-gospodarczych Wielkiej Brytanii. Potwierdzają też utrzymywanie się tendencji kontrurbanizacyjnych: nad przesunięciami "miasto - wieś" bądź "centra - peryferie" dominują jednak zdecydowanie kontrasty "północ - południe".

W Niemczech, zwłaszcza w Niemczech zachodnich do 1989 r., badaniom w skalach pośrednich i lokalnych szczególnie sprzyjał wspomniany już system bieżącej informacji przestrzennej. Pod tym względem wyróżnić należy, przede wszystkim, bogate zestawienia szczegółowych danych statystycznych i obliczanych na ich podstawie wskaźników, stanowiące część tabelaryczną pracy M. Sinza i in. (1986a). Dane te i wskaźniki dotyczą stanu i rozwoju zaludnienia, zatrudnienia i rynku pracy, struktury gospodarki, dochodu narodowego i dochodu gospodarstw domowych, finansów publicznych oraz działalności badawczo-rozwojowej. W zasadzie odnoszą się do okresu 1970 - 1985. Z punktu widzenia rozważanych tutaj badań istotne jest, że wszystkie dane są zestawione w wielu przekrojach przestrzennych: według landów i głównych typów regionów (jedne i drugie podzielone na grupy "Północ",

"Środek" i "Południe"), głównych typów powiatów oraz według 15 wielkich aglomeracji miejskich i 16 obszarów wiejskich. Stanowią dobrą podstawę zarówno analiz kontrastów "północ - południe", przesunięć "centra - peryferie" bądź "miasto - wieś" oraz innych procesów różnicujących przestrzeń regionalną, jak i interakcji tych procesów. W niniejszym opracowaniu skorzystano z wyżej opisanych danych, charakteryzując nakładanie się na siebie spadków "północ - południe" i "centra - peryferie".

ZAKRESY CZASOWE BADAŃ

Jest rzeczą ważną, aby zakres czasowy prowadzonych badań nad zróżnicowaniami "północ - południe" rozciągał się na dłuższe okresy; tylko na tej podstawie można orzekać o trwałości i kierunkach analizowanych zjawisk i procesów, zmianach ich natężenia (cykliczności), tendencji do przestrzennej konwergencji bądź dywergencji itd. Ideałem byłoby przy tym dysponowanie jednorodną dokumentacją, zwłaszcza zaś porównywalnymi seriami danych statystycznych dla dłuższych okresów. Wiadomo, że pod tym względem, tzn. jeśli chodzi o statystykę regionalną, pozostawiają bardzo wiele do życzenia nawet bazy danych, jakimi dysponuje Urząd Statystyczny Unii Europejskiej (*Eurostat*), mające znaczne luki czasowe, rzeczowe i przestrzenne (por. uwagi na ten temat w: Schmidt, Sinz 1993). Przy tej okazji należy stwierdzić, że strumień wydań Eurostatu docierających do Polski jest niezwykle skąpy.

Jakkolwiek by było, badania podziału "północ - południe" wymagają możliwie dobrego osadzenia w szeroko rozumianym kontekście historycznym, często dość odmiennym w poszczególnych krajach, i to nie tylko w szczegółach. Problem "północ - południe" ma w istocie korzenie sięgające głęboko w przeszłość: lata 80. trzeba przede wszystkim rozpatrywać w kategoriach zaostrzania się tego problemu, w sensie znacznego wzrostu jego skali i zasięgu.

W Wielkiej Brytanii początki podziału "północ - południe" sięgają co najmniej okresu I wojny światowej, a pod niektórymi względami w przeszłość jeszcze bardziej odległą (Martin 1988). W związku z tym R. Martin mówi o dualizmie XIX-wiecznej Brytanii, przeciwstawiając sobie ekspansję "Północy" i ekspansję "Południa". W obrębie "Północy" odróżnia przy tym przemysłowe centrum (*manufacturing heartland*), obejmujące regiony West Midlands, Północno-Zachodni i Yorkshire-Humberside oraz przemysłową peryferię (*industrial periphery*) złożoną z Wali, Szkocji i Regionu Północnego. Dynamizm "Północy" bazował na proeksportowo zorientowanym przemyśle: przetwórczym w *heartlandzie*, górnictwie węglowym i przemyśle ciężkim na przemysłowej peryferii. Dynamizm "Południa" miał główne źródło w skumulowanych funkcjach usługowych: handlowych, finansowych i administracyjnych (w znacznej mierze międzynarodowych) Londynu i otaczającego go Regionu Południowo-Wschodniego.

W latach 20. naszego stulecia nastąpiło załamanie po stronie "Północy". Od tego czasu zaczęły spadać udziały "Północy" w ogólnokrajowym zatrudnieniu, zwłaszcza zaś udziały

przemysłowego *heartlandu* w liczbie zatrudnionych w przemyśle ogółem. Szybko natomiast zaczęły rosnać udziały "Południa", rozwijającego nowe gałęzie przemysłu przetwórczego, zwłaszcza przemysłu dóbr konsumpcyjnych. Efekty wzrostu nowych przemysłów przyczyniły się do ugruntowania znaczenia gospodarczego "Południa", zwłaszcza zaś Regionu Południowo-Wschodniego, którego dominująca pozycja w zakresie uprzednio wymienionych usług wyższego rzędu pozostała niezachwiana.

Okres po II wojnie światowej odznaczał się, ujmując najkrócej, postępującą koncentracją działalności gospodarczych na "Południu". Długi okres powojennego boomu, trwający w Wielkiej Brytanii do połowy lat 60., odcisnął się tutaj najdobitniej: pod względem udziału w ogólnokrajowym zatrudnieniu przemysłowym "Południe" wyprzedziło zarówno stary przemysłowy *heartland*, jak i przemysłową peryferię. Z kolei, późniejszy proces dezindustrializacji związany z recesjami gospodarczymi w latach 1970 - 1972, głównie zaś w latach 1979 - 1982, miał znacznie łagodniejszy przebieg na "Południu" niż na "Północy". W dziesięciolecie 1976 - 1986 spadki zatrudnienia w przemyśle w regionach południowych (z wyjątkiem Wielkiego Londynu) nie przekraczały 14%; w regionach północnych wynosiły od 14 do 38%. W połowie lat 80. - jak podaje R. Martin (1988) - różnice między poziomem bezrobocia na "Południu" i na "Północy" były największe od lat 30.

Innego spojrzenia wymaga problem podziału "północ - południe" w Niemczech. Historycznie ukształtował się tam, i utrzymał przez długi czas, swego rodzaju "odwrotny" układ, doprowadzając po II wojnie światowej do znacznego regionalnego spadku poziomu dobrobytu w nowo utworzonej Bundesrepublik (Bulwien 1988). Spadek ten przebiegał w zasadzie z północy na południe (z wyłączeniem Zagłębia Ruhry, prezentującego się w tamtym okresie jako obszar bardzo dynamiczny). W porównaniu z wieloma innymi krajami zachodniej Europy, nierówności regionalne były zawsze w Niemczech zachodnich wyraźnie mniejsze, jednak - jak zauważa T. Wild (1992) - układ tych nierówności i ich charakter ulegał dość szybkim zmianom.

W latach "cudu gospodarczego" 1948 - 1957 regiony przemysłowe w Niemczech zachodnich były na ogół utożsamiane z "regionami wzrostowymi", podczas gdy obszary wiejskie przedstawiano jako "regiony problemowe". W okresie długiego boomu 1958 - 1974 ujawniły się regiony przemysłowe "wzrostowe" i "recesywne". Regiony przemysłowe wzrostowe składały się w większości na tzw. oś Renu, przebiegającą z północnego zachodu na południowy wschód - od Dolnej Nadrenii po południową Bawarię (aglomeracje Düsseldorfu, Kolonii, Frankfurtu, Mannheimu, Stuttgartu i Monachium); regiony recesywne usytuowane były na północy i wschodzie. Nowy wymiar różnic regionalnych, w postaci raczej stagnującej "Północy" i dobrze prosperującego "Południa", uzewnętrznił się z początkiem lat 70., zwłaszcza zaś w latach 80., już po okresach gospodarczej recesji 1974 - 1975 i 1981 - 1982.

PODSTAWY WYJŚCIOWE INTERPRETACJI

W krajach Unii Europejskiej najczęściej się wymienia trzy podstawowe, współdziałające ze sobą procesy, decydujące o ich współczesnym rozwoju gospodarczym bądź społeczno-gospodarczym i - koniec końców - wyrazie przestrzennym tego rozwoju, w tym kontrastach "północ - południe". Są to procesy: dezindustrializacji, reindustrializacji oraz "tercjaryzacji" (*tertiarisation*), czyli ekspansji sektora usługowego. Nie wdając się w bliższą charakterystykę tych procesów, szeroko prezentowaną w światowym piśmiennictwie, przypomniemy w tym miejscu jedynie podstawowe ich treści (por. Keeble 1989).

Dezindustrializacja oznacza istotne ograniczenie przemysłu, zwłaszcza zaś zatrudnienia przemysłowego i odnosi się głównie do XIX-wiecznych "dymiących" gałęzi przemysłu - "*smockestack*" *industries* (huty żelaza, stocznie, ciężki przemysł maszynowy, przemysł włókienniczy) i starych okręgów przemysłowych. **Reindustrializacja** to przede wszystkim powrót do małych, lecz nowoczesnych zakładów przemysłowych, często lokalizowanych na obszarach dotychczas słabo uprzemysłowionych, szybki wzrost przemysłu zzwansowanej technologii, zwłaszcza opartego na mikroelektronice oraz szerokie wprowadzanie nowych technologii komputerowych przez istniejące przemysły. **Tercjaryzacja** obejmuje w szczególności:

1. Rozwój usług w zakresie turystyki, wypoczynku i - ogólnie - spędzania wolnego czasu (*leisure industries*) będący bezpośrednim rezultatem wzrostu dochodów realnych ludności; rozwój tego rodzaju usług daje się obserwować głównie w "strefach słońca" i w regionach peryferyjnych;

2. Rozwój usług dla producentów (finanse, bankowość, ubezpieczenia, marketing i reklama, doradztwo, wszelkiego rodzaju *business services*), głównie w wielkich metropoliach. Oprócz tych trzech głównych procesów, mających w przewadze charakter ekonomiczny, coraz więcej uwagi zwraca się też na różne inne procesy, zależne bezpośrednio od innych niż ekonomiczne zmiennych: politycznych, społecznych, kulturowych, środowiskowych (por. Kukliński 1985, Martin 1988).

Wyróżnione procesy traktowane są jako przejawy fundamentalnych przemian, jakim ulegają współczesne kraje wysoko rozwinięte. Próby interpretacji wymienionych procesów odwołują się więc, przede wszystkim, do ogólnych teorii tych przemian. Chodzi tu w szczególności o **teorie postmodernizacyjne**, tj. teorie przejścia od modernizacyjnej do tzw. postmodernizacyjnej fazy rozwoju społeczno-gospodarczego, przejścia zapoczątkowanego we wczesnych latach 70. Teorie te mają już bogatą literaturę, której również nie sposób tutaj omawiać. Celowe jest jednak wskazanie przynajmniej na jedną ważną pracę z tego zakresu, w języku polskim, mianowicie Z. Chojnickiego (1993) "*Postmodernistyczne zmiany globalnego porządku społeczno-gospodarczego*", krytycznie nawiązująca do odpowiedniego dorobku światowego. Dorobek ten obejmuje szeroką gamę koncepcji dotyczących przejścia do

postmodernizacji (lub postmoderności) społeczeństwa i gospodarki. Są wśród nich: koncepcje ujmuje postmodernizację jako nowy etap rozwoju kapitalistycznego oznaczający koniec "zorganizowanego kapitalizmu" i wyłonienie się bardziej "zdezorganizowanej" fazy rozwoju, cały szereg koncepcji "nowego społeczeństwa" określanego jako postindustrialne, usługowe, informatyczne bądź wykształcone (*knowledge society*), w szczególności zaś koncepcje postfordowskich zmian organizacji pracy i produkcji eksponujących tzw. elastyczną produkcję (*flexible production*) oraz - bliskie ujęciom postfordowskim - koncepcje regulacyjne koncentrujące uwagę na funkcjonowaniu reżimów akumulacji (por. Chojnicki 1993; Domański 1992).

Mimo wszelkich odmienności ujęć i różnic w poglądach, autorzy tych koncepcji - jak stwierdza S. Illeris (1993) - są zgodni co do jednego: "(...) w przybliżeniu od 1970 roku, na Zachodzie zostało zapoczątkowane **przejście od** społeczeństw odznaczających się masową produkcją przemysłową, wykonywaną po możliwie najniższych kosztach przez nisko kwalifikowanych pracowników w wielkich hierarchicznie zorganizowanych korporacjach i zorientowaną na stabilne rynki masowej konsumpcji, **do** społeczeństw z produkcją dóbr o wiele bardziej zróżnicowaną i zmienną, możliwą do zrealizowania dzięki zastosowaniu nowych technologii ograniczających działanie korzyści wielkiej skali; poziom konkurencyjności zależy w coraz większym stopniu od jakości produktu, innowacyjności i dostosowania do coraz bardziej podzielonych i niespokojnych rynków; ze względu na wymaganą elastyczność, coraz więcej produkcji ma miejsce w małych i średnich przedsiębiorstwach lub quasi- niezależnych wydziałach wielkich korporacji, gdzie decyzje na wszystkich szczeblach podejmują wykwalifikowane kadry i zespoły, podczas gdy zrutynizowana produkcja jest przesuwana do krajów o niskich płacach lub automatyzowana".

Przestrzenne implikacje wyżej wyliczonych zmian są dalekie od jednoznaczności. Obraz rozmieszczenia ludności i gospodarki Europy zachodniej lat osiemdziesiątych - dziewięćdziesiątych stał się o wiele bardziej złożony niż w poprzednich dziesięcioleciach. Zdaniem S. Illerisa (19990, 1993), obraz ten można najlepiej opisać jako mozaikę regionów dynamicznych i regionów stagnujących (dynamicznych i stagnujących regionów miejskich oraz dynamicznych i stagnujących regionów wiejskich). Zakres przypadkowości tej mozaiki pozostaje kwestią otwartą.

Oprócz odwoływania się do wyżej wspomnianych nowych teorii i koncepcji, nazwanych skrótowo postmodernizacyjnymi, uwagę zwraca coraz szersze sięganie do wielu wcześniejszych teorii. W kontekście interpretacji zjawisk i zmian będących przedmiotem niniejszego opracowania, należałoby zwłaszcza wyróżnić nawrót do **teorii rozwoju cyklicznego**, w następstwie zaś ich ponowne ożywienie, często przez łączenie różnych koncepcji. (Kwestia ta zasługiwałaby na odrębne wyczerpujące rozpatrzenie). Na pierwszy plan wybijają się tu nawrót do różnych wersji teorii długich cykli (lub długich fal) nawiązującej do modelu myślowego N. Kondratiewa (1926).

Produktem wyjścia **teorii długich cykli** - przypomnijmy - jest założenie o cykliczności pojawiania się doniosłych innowacji naukowo-technologicznych, w przybliżeniu co 50 lat, gruntownie zmieniających technologiczne i energetyczne podstawy gospodarki i jej strukturalne proporcje. Każdy cykl składa się z czterech faz: ożywienia (*recovery*), rozkwitu (*prosperity*), recesji i depresji. Niekiedy przyjmuje się podział tylko na dwie fazy: gromadzenia lub wzrostu innowacji (faza A = pierwsza połowa cyklu) oraz upowszechniania innowacji (faza B = druga połowa cyklu) (por. Gritsał i in. 1992). Do niedawna wyróżniano cztery cykle Kondratiewa (por. Dicken 1988; Fischer, Schätzl 1990); w nowszych studiach odróżnia się pięć, a nawet sześć długich cykli (Gritsał, Treivish 1990a). Pierwszy cykl (w Europie zachodniej lata 1780 - 1830), utożsamiany z I rewolucją przemysłową, wiązany jest z maszyną parową, rozwojem włókiennictwa i hutnictwa żelaza; drugi (1830 - 1880) z innowacjami w transporcie i komunikacji (kolej, statki parowe) oraz w przemyśle metalurgii żelaza i stali; trzeci (1880 - 1930; II rewolucja przemysłowa) z zastosowaniem silników elektrycznych i spalinowych oraz rozwojem przemysłu chemicznego i samochodowego; czwarty (1930 - 1970) z elektroniką, chemią organiczną, petrochemią, obrabiarkami numerycznymi, przemysłem jądrowym. Początek nowego, piątego cyklu datowany jest - choć nie bez wahań, czy już się rzeczywiście rozpoczął - na lata 70. (III rewolucja przemysłowa), a jako jego podstawowe nośniki innowacyjne wymieniane są w szczególności mikroelektronika i jej zastosowania, biotechnologia i technologia genetyczna.

Długie cykle rozwojowe mają doniosłe skutki przestrzenne, jako że każdy z cykli ma specyficzne wymagania lokalizacyjne. Dotychczas każdy kolejny cykl tworzył własne przestrzenne centrum (centra) bądź ośrodki ciężkości funkcjonujące dopóty, dopóki się nie wyczerpała innowacyjna siła stosowanych technologii, jak również dominujących w danym okresie form regulacji i organizacji pracy i produkcji. Nowe centrum znajdowało się często daleko od starego, uformowanego w poprzednim cyklu.

W Wielkiej Brytanii, na przykład, charakterystycznym wyróżnikiem sektorowym i przestrzennym I rewolucji przemysłowej, odpowiednika pierwszego cyklu Kondratiewa, był przemysł bawełniany Lancashire (Manchester). Ciężki przemysł maszynowy oparty o północne zagłębia węglowe stał na czele ekspansji przemysłowej drugiej połowy XIX w., w drugim cyklu Kondratiewa. Okres koniunktury z przełomu XIX i XX w. (trzeci cykl) był związany ze wzrostem nowych przemysłów dóbr konsumpcyjnych oraz lżejszych przemysłów maszynowych i metalowych West Midlands. Głównymi nośnikami ekspansji gospodarczej po II wojnie światowej (w czwartym cyklu) stały się regiony Midlands i Południowo-Wschodni, w ostatnim zaś okresie obszary związane szczególnie z działalnościami zaawansowanej technologii i usługami dla producentów, takie jak obszary przylegające do autostrad M4 (Londyn - Bristol) i M11 (por. Green 1988). Okręg Lancashire bądź Manchester był jednocześnie w okresie pierwszego cyklu Kondratiewa przemysłowym centrum Europy. W czasie drugiego cyklu centrum tym stało się niemieckie Zagłębie Ruhry. W Niemczech, w toku trzeciego i czwartego

cyklu doszło do przesunięcia punktu ciężkości działalności gospodarczych do regionów Stuttgartu i Monachium (Fischer, Schätzl 1990).

Z teoretyczno-eksplikatywnych względów interesujące jest równoległe odwoływanie się - oprócz teorii długich cykli rozwojowych - do **koncepcji cykli produktów i koncepcji cykli rozwoju miast** (por. Korcelli 1986; Fischer, Schätzl 1990). Koncepcja cykli produktów mówi, że produkt w trakcie swojego "cyklu życiowego" przechodzi przez cztery fazy: innowacji, wzrostu, standaryzacji i substytucji, przy czym w miarę powiększania się stopnia dojrzałości produktu zmieniają się intensywność wykorzystania czynników produkcji, techniki wytwórcze i warunki rynkowe. Wiąże się z tym, tak jak w przypadku długich cykli rozwojowych, różne wymagania lokalizacyjne. Ogólnie biorąc, dwie pierwsze fazy cyklu produktu, fazy innowacji i wzrostu, umiejscawiają się na obszarach centralnych, dwie zaś następne, standaryzacji i substytucji, na obszarach peryferyjnych. Dotyczy to zarówno skali krajowej (przesunięcia produkcji z wielkich miast do ośrodków mniejszych), jak i międzynarodowej (z krajów wysoko rozwiniętych do mniej rozwiniętych). Koncepcję cykli produktów próbuje się wykorzystywać w powiązaniu z koncepcją cykli rozwoju miast, wyróżniającą fazy urbanizacji, suburbanizacji, dezurbanizacji i reurbanizacji.

W związku z powyższym, warte osobnej uwagi są próby zmierzające do łączenia różnych elementów teorii rozwoju cyklicznego (stadialnego). Spośród nowszych prac z tego zakresu można tu wskazać na prace O. Gricaj, G. Joffego, A. Trejwisa i C. Vanderhoffa (por. Gricaj, Trejvis 1990a, b; Gricaj i in. 1991; Gricaj i in. 1992). Próbują oni wiązać ze sobą m.in. koncepcje N. Kondratiewa oraz J. Friedmanna (1966), operującego czterema stadiami rozwoju gospodarczego (1. preindustrialne, 2. wczesnoprzemysłowe, 3. późnoprzemysłowe, 4. postindustrialne) i rozważającego zmiany spolaryzowanego układu przestrzennego "centrum - semiperyferie - peryferie" w zestawieniu z tymi stadiami. Wynikiem tych usiłowań jest model przedstawiony przez O. Gricaj i A. Trejwisa (1990a), wyróżniający pięć stadiów lub typów rozwoju regionalnego. Mówiąc najbardziej lapidarnie, jest to model cyklicznego rozwoju regionalnego, ukazujący zmiany relacji - bądź nierówności lub kontrasty - między centrum, semiperyferią i peryferią w zależności od podstawowych przemian społeczno-gospodarczych określonych przez dyfuzję szeroko rozumianych procesów innowacyjnych. Model wydaje się mieć pewne ogólne znaczenie: pojęcia centrum, semiperyferia i peryferia można odnosić do różnych skal przestrzennych. Odpowiednie terminy mogą być pojmowane jako różne części przestrzennego systemu - od stref gospodarki światowej aż po strefy gospodarki regionalnej w obrębie poszczególnych krajów.

Na podstawie tego modelu została zaproponowana ramowa typologia strukturalna regionów Europy. W wersji zawartej w artykule O. Gricaj i A. Trejwisa (Gricaj, Trejvis 1990b) wyróżnia ona 12 typów regionów, podzielonych na 3 grupy: centralne, semiperyferyjne i peryferyjne. Grupa regionów centralnych obejmuje:

1.1. centralne regiony metropolitalne, wielofunkcyjne, z przewagą sektora czwartego gospodarki;

1.2. centralne regiony przemysłowe, o zróżnicowanej strukturze, wysoko zurbanizowane.

Do grupy regionów semiperyferyjnych zaliczono:

2.1. stare regiony przemysłowe o strukturze mieszanej (pierwotnie najczęściej włókiennicze) uformowane w toku pierwszego i drugiego cyklu Kondratiewa, dotknięte kryzysem lub wychodzące z kryzysu;

2.2. stare regiony przemysłowe z dominacją przemysłu ciężkiego i wydobywczego, o policentrycznej strukturze typowej dla drugiego długiego cyklu, dotknięte lub zagrożone kryzysem;

2.3. stare regiony o funkcjach handlowo-rzemieślniczych i administracyjnych, z tradycjami miejskimi, objęte procesem reindustrializacji w toku czwartego ("fordowskiego"), a zwłaszcza piątego cyklu;

2.4. nowe regiony przemysłowe, związane z różnymi programami rozwoju regionalnego, powstałe głównie w cyklach trzecim i czwartym;

2.5. najnowsze regiony postindustrialne o specjalizacji nieprodukcyjnej (nauka, rekreacja), związane z obszarami wiejskimi lub małymi miastami o wyróżniających się walorach środowiska, potencjale kulturowym i położeniu geograficznym.

Jako regiony peryferyjne określono:

3.1. regiony rolnicze rozwinięte, z gospodarką intensywną;

3.2. regiony rolnicze opóźnione w rozwoju, z gospodarką ekstensywną;

3.4. i 3.5. regiony surowcowe z izolowanymi ośrodkami górniczo-przemysłowymi, przeciętnie lub słabo zaludnione.

Uproszczona wersja wyróżnia 8 typów regionów. Są to, w kolejności rozważanej przez autorów typologii (Gritsal i in. 1992) regiony: centralne metropolitalne; centralne przemysłowe; semiperyferyjne o starych tradycjach przemysłowych; semiperyferyjne nowo uprzemysławiane; semiperyferyjne rolnicze; semiperyferyjne lub peryferyjne metropolitalne; peryferyjne; semiperyferyjne lub peryferyjne rekreacyjne.

Według tej wersji jednostki regionalne, jakimi posłużyliśmy się w niniejszym opracowaniu, zostały zaklasyfikowane jak następuje. W Wielkiej Brytanii, "Południe" składa się z centralnego metropolitalnego Regionu Południowo-Wschodniego (z Londynem) oraz trzech regionów semiperyferyjnych - rekreacyjnego Regionu Południowo-Zachodniego, rolniczej Wschodniej Anglii i starego przemysłowego regionu East Midlands. "Północ" tworzą centralny przemysłowy region West Midlands i pięć regionów semiperyferyjnych: stare przemysłowe regiony Północno-Zachodni i Yorkshire-Humberside oraz rolnicze regiony Północy, Walia i Szkocja. W zachodnich Niemczech, "Południe" to centralne przemysłowe regiony Badenii-Wirtembergii i Bawarii, "Środek" - stare przemysłowe regiony Nadrenii Północnej-Westfalii, Nadrenii-Palatynatu i Saary oraz centralne przemysłowe regiony Hesji, "Północ" - rolnicze regiony

Szlezwiku-Holsztynu i Dolnej Saksonii (z wyjątkiem Bremy i Brunszwiku zaliczanych do centralnych przemysłowych regionów). Monachium (Bawaria), Darmstadt- Frankfurt (Hesja) i Hamburg zostały wyróżnione jako centralne regiony przemysłowe wyższego rzędu, bliskie regionom metropolitalnym. We Francji "Południe" ma jeden centralny przemysłowy region (Rodańsko-Alpejski), a z regionów semiperyferyjnych - dwa rekreacyjne (Prowansja i Korsyka), dwa nowo uprzemysławiane (Owernia, Limousin) i trzy rolnicze (obie Akwitania i Langwedocja). Na "Północy" jest jeden centralny metropolitalny region (Paryski) otoczony semiperyferyjnymi regionami nowo uprzemysławianymi (Pikardia, Szampania, Burgundia, regiony Centralny i Dolnej Loary, a także Alzacja), jeden centralny przemysłowy region (Franche-Comté), trzy stare przemysłowe (Lotaryngia, Region Północny i Normandia Wschodnia) i trzy rolnicze (Normandia Zachodnia, Bretania i Poitou-Charentes).

W postępowaniu mającym na uwadze wyjaśnianie zjawisk i procesów stanowiących przedmiot niniejszego opracowania nie da się przecenić znaczenia teorii i koncepcji powoływanych na poprzednich stronach. W przeważającej mierze jest to jednak znaczenie głównie heurystyczne; wydaje się ono przy tym relatywnie maleć w miarę przechodzenia do analiz bardziej szczegółowych, w mniejszych skalach. W każdym razie, ustalenia tych teorii należy uznać co najmniej za dobry punkt wyjścia interesujących nas wyjaśnień. Powyższe można w szczególny sposób odnieść do **typologii regionalnych** mających oparcie w tych teoriach.

Omówiona typologia regionów Europy, autorstwa Ö. Gricaj i in., chociaż bardzo subiektywna i bazująca w przeważającej mierze na kryteriach jakościowych (jak się zdaje, jedynym zastosowanym kryterium ilościowym był wskaźnik produktu krajowego brutto na jednego mieszkańca), może stanowić wygodny punkt wyjścia dalszego postępowania badawczego w zakresie problemu objętego niniejszym opracowaniem, a to głównie ze względu na jej walor ogólności. Bardziej obiecujące jednak, i to zarówno z poznawczego jak i aplikacyjnego punktu widzenia, wydaje się posłużenie typologiami o "ukierunkowanym" charakterze.

Przykładem takiej ukierunkowanej typologii, powstałej w toku studiów nastawionych na problem efektywności i optymalności polityki regionalnej i zagospodarowania przestrzennego, jest typologia pokazana przez J. Paelincka (1993). Ekspozuje ona kwestię koncentracji czynników szczególnie ważnych z punktu widzenia lokalizacji działalności zaawansowanej technologii: regiony Unii Europejskiej zostały sklasyfikowane ze względu na dostępność do innowacyjnych środowisk i inwestycji oraz ze względu na zdolność recepcyjną lub receptywność innowacji (*accessibility/receptivity to innovative ideas and investments*). Według tej typologii, w Wielkiej Brytanii najlepszą pozycję, jeśli chodzi o dostępność/receptywność innowacyjną, zajmuje bezsprzecznie Region Południowo- Wschodni, po nim zaś idzie grupa czterech regionów: Południowo-Zachodniego, West Midlands, Północno-Zachodniego i Szkocji (Wschodnia Anglia znalazła się tu na ostatnim miejscu). We Francji bardzo wysoką dostępność/receptywność wykazuje Region Paryski, wysoką - regiony Rodańsko-Alpejski i

Prowansja; z kolei są wymienione: Region Północny, Lotaryngia, Alzacja, Bretania i Langwedocja. Na ostatniej pozycji jest Korsyka. W zachodnich Niemczech (opisywana typologia operuje w odniesieniu do nich nie landami, lecz regencjami) najwyższa dostępność/receptywność przypisywana jest grupie następujących jednostek: Hamburg i Brema, Hanower (Dolna Saksonia), Kolonia i Düsseldorf (Nadrenia Północna-Westfalia), Rheinhessen (Nadrenia-Palatynat), Darmstadt (Hesja), Stuttgart i Karlsruhe (Badenia-Wirtembergia), Górna Bawaria.

Takim sposobem doszliśmy do kluczowej kwestii zestawu czynników, które należałoby brać pod uwagę w tego rodzaju typologiach. Jest to zarazem kwestia najlepszego z możliwych **wyboru wskaźników do badań** społeczno-gospodarczych zróżnicowań międzyregionalnych, w tym przesunięć i kontrastów "północ - południe". Kwestia ta - co wydaje się oczywiste - jest w bardzo dużym stopniu otwarta. Tutaj zilustrujemy ją za pośrednictwem dwóch reprezentatywnych nowszych prac z tego zakresu.

Pierwszą z nich jest praca V. Schmidta i M. Sinza (1993). Jest to wyraźnie ukierunkowane, w znacznej mierze sformalizowane studium, którego nadrzędny cel stanowi ocena zdolności konkurencyjnej badanych regionów. Pod tym względem nawiązuje do podobnie zorientowanych prac, wymienianych na początku niniejszego opracowania (Carmona-Schneider, Schütte 1989 i in.), będąc niejako ich ukoronowaniem. Należy podkreślić, że szerszym kontekstem badawczym tych prac było empiryczne uchwycenie i analiza kontrastów "północ - południe". Podobnie jak wiele innych prac z tego zakresu, studium V. Schmidta i M. Sinza za centralną miarę regionalnej zdolności konkurencyjnej, identyfikowaną z miarą ogólnej zdolności wytwórczej lub po prostu siły gospodarczej, przyjmuje produktywność wyrażoną wskaźnikiem produktu krajowego brutto na 1 zatrudnionego (notabene, produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca i jego zmiany traktowane są przez Komisję Europejską jako główne mierniki oceny stanu rozwoju i dynamiki rozwojowej regionów Unii Europejskiej).

Wymienione studium opiera się na przyczynowo-skutkowym modelu konkurencyjności regionalnej, łączącym ze sobą, z jednej strony, jej ogólne regionalno-gospodarcze i lokalizacyjne uwarunkowania lub przesłanki (kompleks "nakładów"), z drugiej zaś rezultaty lub oddziaływania pochodne tej konkurencyjności (kompleks "wyników"). Operacjonalizacja modelu następuje za pośrednictwem 17 wskaźników. Oprócz "centralnego" wskaźnika produktywności (PKB/1 zatrudn.) są to: po stronie nakładów - wskaźniki kosztów pracy, struktury sektorowej, wieku ludności czynnej zawodowo, działalności badawczo-rozwojowej, regionalnego i ponadregionalnego położenia komunikacyjnego i dostępności komunikacyjnej, wyposażenia w infrastrukturę, stanu środowiska, a po stronie wyników - wskaźniki wzrostu gospodarczego, rozwoju zatrudnienia, bezrobocia i jego zmian, rozwoju ludnościowego, struktury wieku ludności, migracji. Na podstawie tych wskaźników próbuje się, za pomocą analizy korelacji i analizy głównych składowych, ustalić związki między uwarunkowaniami i skutkami różnej regionalnej zdolności konkurencyjnej. Wyprowadzone z tych badań wnioski

(nie zawsze zgodne z oczekiwaniami autorów), są ważne i interesujące również z punktu widzenia tematyki podjętej w niniejszym opracowaniu.

Wysokie koszty pracy, podobnie jak wysokie nasycenie działalnościami badawczo-rozwojowymi, korelują z wysoką produktywnością regionu, a wysokie zatrudnienie w rolnictwie - z produktywnością niską. Nie stwierdzono zależności statystycznej między udziałem ludzi młodych wśród ogółu czynnych zawodowo a wielkością produktywności. Obliczone współczynniki korelacji wskazują, że bardzo ważnymi przesłankami dużej siły gospodarczej i produktywności są regionalne (a w jeszcze większej mierze ponadregionalne) położenie komunikacyjne i dostępność komunikacyjna oraz ogólne wyposażenie infrastrukturalne. Bez znaczenia okazał się stan środowiska (obciążenie emisją dwutlenku siarki). O wiele słabsze, niżby należało oczekiwać, okazały się związki między poszczególnymi wskaźnikami odzwierciedlającymi produktywność regionu i jej uwarunkowania, a wskaźnikami dotyczącymi określonych efektów regionalnych. Istnieją tu jednak wyjątki: w regionach z niskimi kosztami pracy większy był wzrost zatrudnienia, choć bez znaczącego wzrostu produktu krajowego brutto; relatywnie wysoka korelacja dodatnia istniała między udziałem młodych osób czynnych zawodowo a wzrostem gospodarczym i wzrostem zatrudnienia; największy wzrost liczby ludności (znaczące, chociaż niezbyt wysokie, współczynniki korelacji) odnotowały regiony z wysokim produktem krajowym brutto, niskim zatrudnieniem w rolnictwie, młodą populacją czynnych zawodowo, korzystnym położeniem komunikacyjnym i wyposażeniem infrastrukturalnym oraz niskim poziomem zanieczyszczenia środowiska.

Najważniejszymi stwierdzeniami, wyprowadzonymi z analizy głównych składowych, a dokładniej z rozkładu przestrzennego wartości nowych "sumarycznych" czynników, są: stwierdzenie o ogólnym spadku "centrum - peryferie", jeśli chodzi o wartości czynnika 1 (określonego skrótowo jako kompleks "nakładów"), tj. o generalnie korzystniejszych uwarunkowaniach i przesłankach zdolności konkurencyjnej istniejących w regionach o charakterze centralnym, w porównaniu z regionami o charakterze peryferyjnym; stwierdzenie o przestrzennym zróżnicowaniu wartości czynnika 2 (kompleks "wyników") w zależności od specyficznych uwarunkowań krajowych i regionalnych.

Do konstatacji V. Schmidta i M. Sinza trzeba - na co zwracają uwagę już sami autorzy - podchodzić z ostrożnością: zestawionych wniosków nie można widzieć w kategoriach ścisłych prawidłowości, lecz raczej w kategoriach opisów pewnych tendencji. Powyższe łączy się głównie z niedostatkami bazy informacyjno-statystycznej będącej do dyspozycji, z relatywnie wąsko zakrojonymi ramami czasowymi (maksymalnie lata 1985 - 1990, w przypadku wielu wskaźników ujęcia statyczne odnoszące się do jednego roku z tego okresu) i przyjętymi ramami przestrzennymi badania (jednostki poziomu NUTS o różnej wielkości i strukturze wewnętrznej, utrudniających porównania). Z powodu istniejących luk statystycznych, wybrane wskaźniki - mimo starannej ich selekcji - nie mogły objąć wielu aspektów regionalnej rzeczywistości społeczno-gospodarczej ważnych w prowadzonej analizie. Okazało się, że szereg nowszych

zjawisk w dziedzinie rozwoju regionalnego i jego nierówności nie ma, w dużej mierze, związku z czynnikami rozpatrywanymi w studium V. Schmidta i M. Sinza.

Na drodze poszukiwania "odpowiedzialnych" czynników (zwłaszcza w sferze społecznej i politycznej) i właściwych dla nich mierników ważna jest również druga z zasygnalizowanych prac, studium wykonane w 1989 r. w monachijskim Instytucie Badań Gospodarki (*Ifo-Institut für Wirtschaftsforschung*) na zlecenie Komisji Europejskiej (*An empirical assessment of factors ... 1990*, wg *Die Regionen in den 90er Jahren* 1991). Studium to miało na celu ustalenie i ocenę czynników decydujących o konkurencyjności przedsiębiorstw oraz relatywnego znaczenia tych czynników. Badaniem kwestionariuszowym objęto 9000 przedsiębiorstw zlokalizowanych przede wszystkim (choć nie wyłącznie) w regionach zacofanych lub opóźnionych w rozwoju, we wszystkich krajach Unii.

Badanie dotyczyło 37 czynników reprezentujących szeroki wachlarz aspektów gospodarki i polityki regionalnej, od rynków kapitałowych po urządzenia socjalne. W pierwszej dziesiątce najczęściej wymienianych czynników (a więc uważanych w danym miejscu i czasie za najważniejsze, od poprawy których zależy wzrost konkurencyjności) znalazły się, we wszystkich typach regionów: czynniki rynku kapitałowego (zwłaszcza koszty kredytu, a także kursy wymiany i podatki), czynniki rynku pracy (ogólna stabilność rynku, podaż kwalifikowanych pracowników, wysokość wynagrodzeń i pośrednich kosztów płac), czynniki polityki makroekonomicznej (poziom wzrostu gospodarczego, perspektywy rozwoju poszczególnych sektorów), sieć komunikacyjna. W drugiej dziesiątce zostały wymienione: czynniki związane z polityką krajową i regionalną (polityka przemysłowa, jakość administracji, bodźce polityki regionalnej, poziom lokalnych podatków), czynniki infrastrukturalne (podaż i koszty energii, systemy łączności, tereny przemysłowe), klimat społeczny, podaż niekwalifikowanych pracowników.

ZAKOŃCZENIE

W niniejszym opracowaniu zajęto się problemem społeczno- gospodarczego zróżnicowania "północ - południe" w sposób quasi-niezależny w każdym z trzech rozważanych państw: Wielkiej Brytanii, Niemczech i Francji. Ustalenia dotyczące tych państw nie dadzą się w uprawniony sposób zestawić ze sobą bez znalezienia odpowiedniej płaszczyzny porównawczej. Trzeba bowiem zdawać sobie sprawę z tego, że "północ" (bądź "południe") oznacza dość różną rzeczywistość regionalną w poszczególnych krajach. "Północ" (bądź "Południe") Wielkiej Brytanii nie jest dokładnie taką samą północą, jak "Północ" Niemiec zachodnich lub Francji. W latach 1986 - 1988 na "Północy" Wielkiej Brytanii przeciętny produkt krajowy brutto, liczony w ecu, stanowił od 74,9% (West Midlands) do 82,7% (Region Północno-Zachodni) przeciętnego produktu uzyskiwanego w Unii Europejskiej (można tutaj dodać, że regiony z produktem

krajowym brutto nie przekraczającym 75% przeciętnej wartości produktu dla całej Unii, są w jej polityce regionalnej określone jako słabo rozwinięte, wymagające odpowiedniej pomocy). W tym samym okresie, analogiczne wskaźniki dla wielkich regionów "Północy" Francji wynosiły od 104,4 (Zachód) do 116,2 (Wschód), a dla najbardziej północnych regionów Niemiec zachodnich 117,5 (Dolna Saksonia) i 119,6 (Szlezwik-Holsztyn). Regiony "Południa" Wielkiej Brytanii miały wskaźniki w przedziale 77,3-88,6, "Południa" Francji 106,1-118,9, a "Środka" i "Południa" Niemiec zachodnich 119,3-137,6.

Poszukując odpowiedniej płaszczyzny dla tych porównań, warto się jeszcze raz odwołać do studium V. Schmidta i M. Sinza (1993). Autorzy ci przedstawili m.in. interesującą próbę, dotychczas - być może - jedyną, ilościowej weryfikacji (analiza dyskryminacyjna) kilku obiegowych już kategorii z zakresu przestrzennej wizualizacji (*geodesign*) nowej rzeczywistości regionalnej całej Unii Europejskiej, w świetle wskaźników produktywności-konkurencyjności i w ramach jednostek NUTS 2. Dobrze by było zbadać, jak obszary o których traktuje niniejsze opracowanie mieszczą się w ramach tych zweryfikowanych kategorii. W tym miejscu zwrócimy tylko uwagę na ich usytuowanie w obrębie dwóch par przeciwstawianych sobie konstruktów: "północ - południe" oraz "niebieski banan (*banana blue*) - strefa słońca (*sunbelt*)".

W klasycznym obrazie regionalnych przeciwieństw i różnic, zarówno w skali europejskiej jak i światowej, "północ" jest bogata, a "południe" ubogie (inaczej niż w obrazie narysowanym w niniejszym opracowaniu, gdzie w poszczególnych krajach "północ" staje się raczej uboższa, "południe" zaś bogatsze). Jeśli chodzi o Europę, nowsze kategoryzacje dokonują dalszego rozgraniczenia zarówno "północy" jak i "południa", doprowadzając do podziału na cztery równoleżnikowe strefy: "północ północy", "południe północy", "północ południa" i "południe południa". W tym układzie relatywnie bogatsze, przynajmniej ze względu na większy produkt krajowy brutto na 1 zatrudnionego, są "południe północy" i "północ południa".

Obszary rozpatrywane w niniejszym opracowaniu dają się przyrównać do tych stref jak następuje (por. ryc. 7).

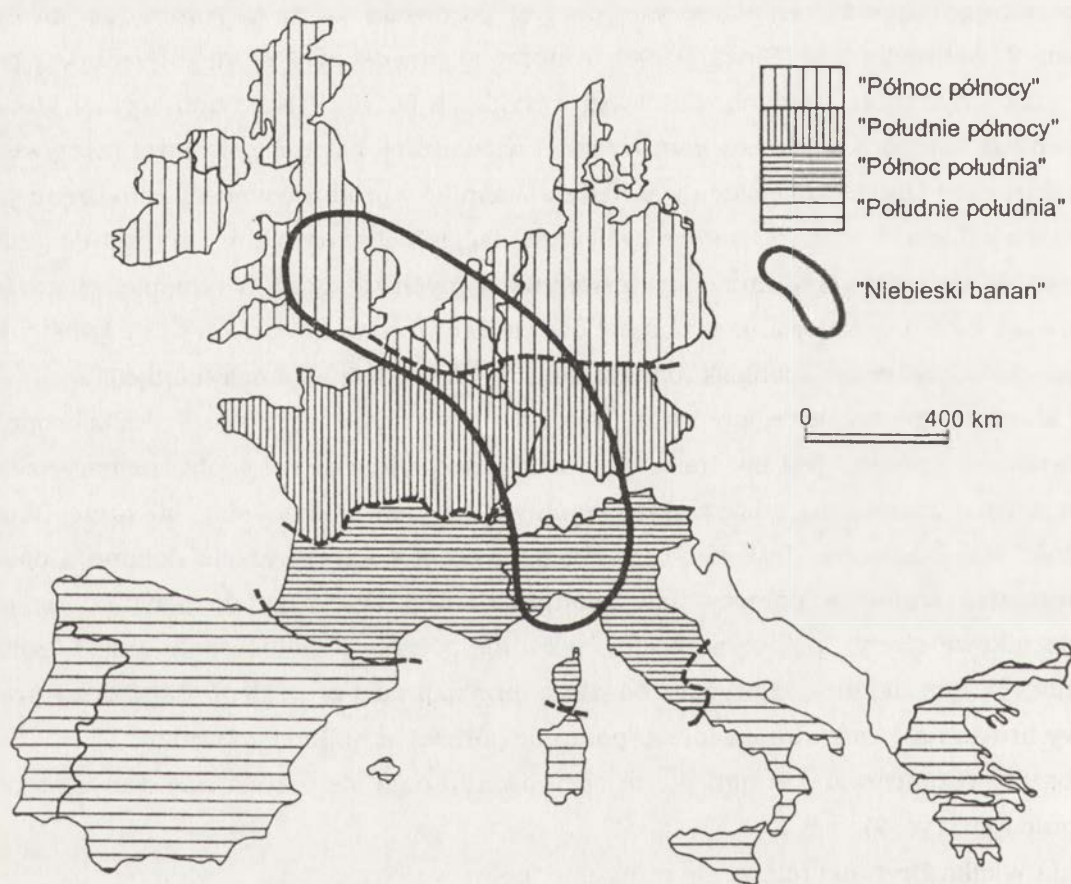
Cała Wielka Brytania mieści się w obrębie "północy północy".

W Niemczech, "Północ" i część "Środka" Niemiec zachodnich (tak jak zostały podzielone w niniejszym opracowaniu) oraz wszystkie landy Niemiec wschodnich znajdują się też w obrębie "północy północy". Zachodni Niemieckie "Południe" i południowa część "Środka" należą do "południa północy".

We Francji, "Północ" zalicza się do europejskiego "południa północy" (a więc na równi z zachodni Niemieckim "Południem"), "Południe" zaś dobrze koresponduje z "północą południa".

"Niebieski banan" zaproponowany przez R. Bruneta (Brunet określał go najczęściej mianem *dorsale*, tj. kręgosłupa), to obszar wielkiej koncentracji siły gospodarczej, europejskiej *megalopolis* rozciągającej się dość szerokim łukiem od Londynu po Mediolan (por. Brunet 1989; Verbaan 1992). "Strefa słońca" to w zasadzie regiony przylegające do Morza Śródziemnego, od hiszpańskiej Walencji po Lacjum w środkowych Włoszech. Wyobrażana jest jako swego rodzaju

przeciwwaga dla rdzeniowego obszaru określonego przez "niebieski banan". Jako całość odznacza się poziomem produktywności niewiele niższym od produktywności "banana", a pod względem dynamiki wzrostu gospodarczego (wzrost PKB na 1 zatr.) znacznie go przewyższa.

Ryc. 7. "Północ" i "południe" w Europie zachodniej. "Niebieski banan".

"North" and "South" in West Europe. "The Blue Banana".

Źródła: Schmidt, Sinz (1993), Brunet (1989), Verbaan (1992).

Spośród obszarów wyróżnionych w niniejszym opracowaniu w skład "banana" wchodzi przede wszystkim: z Wielkiej Brytanii - Region Południowo-Wschodni (z Londynem) i Wschodnia Anglia, z Niemiec - zachodnia część Dolnej Saksonii, wszystkie landy "Środka" i "Południa". "Strefa słońca" sięga daleko w głąb Francji: w ramach tej strefy mieści się ta większa część "Południa", która - w przybliżeniu - pokrywa się z wcześniej wspomnianym wielkim regionem "Lyon - Tuluza - Morze Śródziemne".

LITERATURA

- Amand-Madelin V., Maliverney J., Minni C., 1990, *L'industrie se déplace vers l'ouest et le sud-ouest*, Economie et Statistique 230, 55-64.
- Annual Abstract of Statistics* 1992, 1993, Central Statistical Office, HMSO, London.
- Begg I., 1991, *High technology location and the urban areas of Great Britain: developments in the 1980s*, Urban Studies vol. 28, 6, 961-981.
- Bevölkerungsstruktur und Wirtschaftskraft der Bundesländer* 1992, 1994, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden.
- Bonnet M., Weill M., 1991, *Prospective en Rhône-Alpes*, Futuribles 150, 59-70.
- Breheny M., Hall P., Hart D., 1987, *Northern lights: a development agenda for the North in the 1990s*, Derrick, Wade and Waters, Preston and London.
- Brunet R., éd., 1989, *Les villes "européennes"*, Rapport pour la Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale (DATAR), Groupement d'Intérêt Public RECLUS, La Documentation Française, Montpellier, Paris.
- Bulwien H., 1988, *Der Standortvorteil des "Südens" aus der Sicht der Investoren*, (w:) 46. Deutscher Geographentag München, 12. bis 16. Oktober 1987, Verhandlungen des Deutschen Geographentages Bd.46, Stuttgart, 224-231.
- Bundestagswahl* 1994, Die Welt 18. Oktober 1994, Nr 243-42.
- Carmona-Schneider J.J., Schütte G., 1989, *Ausgewählte Indikatoren zur Analyse der Wettbewerbsfähigkeit in den Regionen der Europäischen Gemeinschaft*, Informationen zur Raumentwicklung 8/9, 655-662.
- Champion T., Green A., 1987, *The booming towns of Britain: the geography of economic performance in the 1980s*, Geography 315, vol. 72, 3, 97-108.
- Champion T., Green A., 1989, *Local economic differentials and the "North - South" divide*, (w:) J. Lewis, A. Townsend, eds, *The North - South divide*, London, 61-96.
- Champion T., Green A., 1991, *Britain's economic recovery and the North - South divide*, Geography 332, vol. 76, 3, 249-254.
- Chisholm M., 1992, *Britain, the European Community, and the centralization of production: theory and evidence, freight movements*, Environment and Planning A, vol. 24, 4, 551-570.
- Chojnicki Z., 1993, *Postmodernistyczne zmiany globalnego porządku społeczno-gospodarczego*, (w:) A. Kukliński, red., *Polonia quo vadis? Studia Regionalne i Lokalne* t. 12, (45), 167-204.
- Daly M., 1990, *The 1980s - a decade of growth in enterprise*, Employment Gazette, Nov., 553-565.
- Daly M., 1991, *VAT registrations and deregistrations in 1990*, Employment Gazette, Nov., 579-588.
- Descours L., Jacquot A., 1992, *Comment se sont équilibrés les marchés régionaux du travail depuis 10 ans?* Economie et Statistique 253, 15-25.
- Dicken P., 1988, *Global shift. Industrial change in a turbulent world*, Harper, London.

- Dictionnaire de géopolitique* (sous la direction de Yves Lacoste) 1993, Flammarion, Paris.
- Domański B., 1992, *Postfordowski elastyczny model produkcji a jej przestrzenna organizacja*, Biuletyn KPZK PAN 159, 49- 73.
- Economic activity and qualifications: results from the 1990 Labour Force Survey*, 1992, Employment Gazette, March, 101- 133.
- An empirical assessment of factors shaping regional competitiveness in problem regions*, 1990, Ifo - Institut für Wirtschaftsforschung (von der EG-Kommission finanzierte Studie), Luxemburg.
- Employment Gazette* 1990, 1991, 1992, Employment Department, London.
- L'état de la France* 1992, 1993-1994, 1992-1995, Editions de la Decouverte, Paris.
- Le Fillâtre P., 1961, *Quelques données sur les recensements complémentaires effectués de 1956 à 1960*, Etudes Statistiques 1.
- Fischer M.M., Schätzl L., 1990, *Technologischer Wandel und industrielle Restrukturierung*, (w:) 47. Deutscher Geographentag Saarbrücken, 2. bis 7. Oktober 1989, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 205-208.
- Friedmann J., 1966, *Regional development policy: a case study of Venezuela*, The M.I.T. Press, Cambridge, Mass. and London.
- Göb R., 1991, *Die Bundesraumordnung vor neuen Herausforderungen. Gedanken zu einem Bundesraumordnungskonzept*, Informationen zur Raumentwicklung 11/12, 731-738.
- Gravier J.-F., 1947, *Paris et le désert français*, Le Portulan, Paris (2ème édit. 1958, Flammarion, Paris).
- Gravier J.-F., 1991, *Paris et le désert français: quarante ans après*, Cahiers du CREPIF 34, 15-23.
- Green A., 1988, *The North - South divide in Great Britain: an examination of the evidence*, Institute of British Geographers, Transactions New Series vol. 13, 2, 179-198.
- Gricaj O.W., Joffe G.W., Trejviš A.I., 1991, *Centr i periferija v regionalnom razvitii*, Nauka, Moskva.
- Gritsal O., Treivish A., 1990a, *Stadial concept of regional development: the dynamics of core and periphery. A theoretical discussion*, Geographische Zeitschrift 2, 65-76.
- Gritsal O., Treivish A., 1990b, *Stadial concept of regional development. Centre and periphery in Europe*, Geographische Zeitschrift 3, 137-148.
- Gritsal O., Treivish A., Vandermotten C., 1992, *Les vieilles régions industrialisées européennes dans la prospective historique globale des rapports "centre - peripherie"*, Revue belge de Géographie fasc. 1-4, 7-40.
- Grzeszczak J., 1971, *Koncepcje polaryzacyjne w przestrzennym zagospodarowaniu kraju (na przykładzie Francji)*, Studia KPZK PAN t. XXXVI.
- Guesnier B., 1994, *Regional variations in new firm formation in France*, Regional Studies vol. 28, 4, 347-358.
- Hamm B., Litsch, 1987, *Régions du soleil et régions du gel: une vérification de la théorie de la convergence?* Revue Internationale des Sciences Sociales 112, 221-236.

- Illeris S., 1990, *Counter-urbanization revisited: the new map of population distribution in Central and North-Eastern Europe*, Norsk Geografisk Tidsskrift 1, 39-52.
- Illeris S., 1993, *Fundamental societal changes: production and location in the West and in East-Central Europe*, (w:) S. Pączka, ed., *Urban and industrial change in the new economic order in the former socialist countries*, Uniwersytet Łódzki, Zakład Lokalizacji Produkcji i Gospodarki Przestrzennej, Studia i Materiały 2, 16-25.
- Irmen E., Janich H., Pickart V., 1992, *Atlas Raumordnung in Deutschland*, Geographische Rundschau 3, 1-8 (wkładka).
- Irmen E., Sinz., 1989, *Zur Wettbewerbsfähigkeit der Regionen in der Europäischen Gemeinschaft*, Informationen zur Raumentwicklung 8/9, 589-602.
- Jacquot A., Tabuteau B., 1992, *Provence - Alpes - Côte d'Azur: forte progression de l'emploi et du chômage entre 1982 et 1990*, Economie et Statistique 253, avril, 29-34.
- Johnston R. J., Pattie C. J., 1989, *A growing North - South divide in British voting patterns, 1979 - 1987*, Geoforum vol. 20, 1, 93-106.
- Johnston R. J., Pattie C. J., 1990, *Class, attitudes, and retrospective voting: exploring the regional variations in the 1983 general election in Great Britain*, Environment and Planning A vol. 22, 7, 893-908.
- Jones P. N., 1991, *The French census 1990: the southward drift continues*, Geography 333, vol. 76, 4, 358-361.
- Keeble D., 1989, *Core - periphery disparities, recession and new regional dynamics in the European Community*, Geography vol. 74, part 1, 1-11.
- Keeble D., Owens P. L., Thompson C., 1983, *The urban - rural manufacturing shift in the European Community*, Urban Studies vol. 20, 4, 405-418.
- Keeble D., Walker S., 1994, *New firms, small firms and dead firms: spatial patterns and determinants in the United Kingdom*, Regional Studies vol. 28, 4, 411-427.
- Kondratiew N. D., 1926, *Die langen Wellen der Konjunktur*, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik Bd. 56, 573- 609.
- Korcelli P., 1986, *Struktura przemysłowa, cykle innowacji i produktów a rozwój i stagnacja wielkich miast*, Przegląd Geograficzny 3, 379-393.
- Kukliński A., 1985, *Rozwój regionalny w perspektywie doświadczeń europejskich*, (w:) A. Kukliński, red., *Gospodarka przestrzenna Polski wczoraj, dziś i jutro*, t. I, Wydział Pracy Posłów i Radnych Stowarzyszenia PAX, Warszawa, 113-129.
- Kunz D., 1986, *Anfänge und Ursachen der Nord - Süd - Drift*, Informationen zur Raumentwicklung 11/12, 829-838.
- Kunzmann K., Ache P., Ingenmey F.-J., 1990, *Die regionale Entwicklung süddeutscher Verdichtungsräume - Parallelen zum Ruhrgebiet? Raumforschung und Raumordnung* 2-3, 145-148.
- Labasse J., 1981, *Géopolitique et régions d'Europe*, L'Information Géographique 55, 3, 89-98.
- Lammers K., 1994, *Regionale Struktur- und Wachstumsunterschiede in der Bundesrepublik - Wo steht Ostdeutschland? Die Weltwirtschaft* 2, 177-193.

- Leruez J., 1993, *Le Royaume-Uni en 1992. Une année "exécration"*, (w:) *Les Pays d'Europe Occidentale*, édition 1993, Notes et Etudes Documentaires 4975-76, 19-39.
- Lewis J., Townsend A., eds, 1989, *The North - South divide. Regional change in Britain in the 1980s*, Paul Chapman, London.
- Lewis J., Townsend A., 1989, *Introduction*, (w:) J. Lewis, A. Townsend, eds, *The North - South divide*, London, 1-19.
- Martin R., 1988, *The political economy of Britain's North - South divide*, Institute of British Geographers, Transactions New Series vol. 13, 4, 389-418.
- Mason C., Pinch S., Witt S., 1989, *Inside the "Sunbelt": industrial change in Southampton*, (w:) M. Breheny, P. Congdon, eds, *Growth and change in a core region*, London Papers in Regional Science 20, Pion, London, 55-86.
- Morel B., Zimmermann J.-B., 1991, *Marseille: entre Europe et Méditerranée*, Futuribles 151, 41-56.
- Müller H., 1990, *Regionale Entwicklung der Arbeitslosigkeit in der Bundesrepublik Deutschland 1970 bis 1988*, (w:) 47. Deutscher Geographentag Saarbrücken, 2. bis 7. Oktober 1989, Verhandlungen des Deutschen Geographentages Bd. 47, Stuttgart, 399-405.
- Nuhn H., Sinz M., 1988, *Industriestruktueller Wandel und Beschäftigungsentwicklung in der Bundesrepublik Deutschland*, Geographische Rundschau 1, 42-52.
- Paelinck J.H.P., 1993, *La dimension internationale des politiques européennes d'aménagement du territoire, notamment dans les rapports Nord/Sud*, (w:) *Les défis pour la société européenne à l'aube de l'an 2000*, Aménagement du territoire européen 54, Les éditions du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 59-65.
- Peschel K., 1989, *Die Wirkungen der europäischen Integration auf die Regionalentwicklung*, Informationen zur Raumentwicklung 8/9, 549-565.
- Regionalstatistische Informationen aus der Laufenden Raumbbeobachtung*, 1991, Informationen zur Raumentwicklung 11/12, 779-795.
- Die Regionen der erweiterten Gemeinschaft. Dritter periodischer Bericht über die sozio-ökonomische Lage und Entwicklung der Regionen der Gemeinschaft*, 1987, Kommission der Europäischen Gemeinschaften, Brüssel - Luxemburg.
- Die Regionen in den 90er Jahren. Vierter periodischer Bericht über die sozio-ökonomische Lage und Entwicklung der Regionen der Gemeinschaft*, 1991, Kommission der Europäischen Gemeinschaften, Brüssel - Luxemburg.
- La répartition des sièges par région. 22/29 Mars élections, 1992*, L'Humanité 24 Mars 1992, no 14806.
- Les résultats en sièges. Les élections régionales et cantonales 1992*, Le Monde 24 Mars 1992, no 14666.
- Ritter G.A., Niehuss M., 1991, *Wahlen in Deutschland 1946 - 1991*, C.H. Beck, München.
- Robert J., 1987, *Paris et le désert français? Pour en finir avec un mythe!* Futuribles 113, 63-71.
- Savey S., 1984, *L'espace et la crise en France depuis le début des années soixante-dix*, L'Information Géographique 48, 4, 145-153.
- Scargill I., 1991, *Regional inequality in France: persistence and change*, Geography 333, vol. 76, 4, 343-357.

- Schmidt V., Sinz M., 1993, *Gibt es den Norden des Südens? Aspekte regionaler Wettbewerbsfähigkeit in der Europäischen Gemeinschaft*, Informationen zur Raumentwicklung 9/10, 593- 618.
- Selke W., 1991, *Raumordnungspolitische Aufbaustrategie für den Osten Deutschlands*, Informationen zur Raumentwicklung 11/12, 747-753.
- Sinz M., 1988, *Das Ausmass und mögliche Ursachen des Süd - Nord - Gefälles in der Bundesrepublik Deutschland*, (w:) 46. Deutscher Geographentag München, 12. bis 16. Oktober 1987, Verhandlungen des Deutschen Geographentages Bd. 46, Stuttgart, 219-224.
- Sinz M., Hillesheim D., Runge L., 1986a, *Nord - Süd - Kontraste im Spiegel der Laufenden Raumbewachtung*, Informationen zur Raumentwicklung 11/12, 933-1002.
- Sinz M., Hinz R., Weber J., 1986b, *Auswahlbibliographie zum Thema "Nord - Süd - Kontraste in der Regionalentwicklung"*, Informationen zur Raumentwicklung 11/12, 1003-1012.
- Sinz M., Steinle W.J., 1989, *Regionale Wettbewerbsfähigkeit und europäischer Binnenmarkt*, Raumforschung und Raumordnung 1, 10-21.
- Social trends*, 1994, Central Statistical Office, HMSO, London.
- Statistiques et indicateurs des régions françaises*, 1975, 1990, 1991, 1992, INSEE, Paris.
- Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland* 1992, 1993, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden.
- Uhrich R., 1987, *La France inverse? Les régions en mutation*, Economica, Paris.
- Verbaan A., 1992, *Perspectives of spatial development in Europe*, ARL Forschungs- und Sitzungsberichte 190, Hannover, 109-127.
- Wild T., 1992, *From division to unification: regional dimensions of economic change in Germany*, Geography 336, vol. 77, 3, 244-260.

"NORTH - SOUTH" SOCIO-ECONOMIC DIFFERENTIATION IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES OF GREAT BRITAIN, GERMANY AND FRANCE

Summary

Work on the spatial socio-economic differentiation of the countries of the European Union has long focused on the problem of the growing discrepancy between the northern and southern areas of these countries. The phrase "the North - South Divide" has emerged in consequence. This work presents the problem using Great Britain, Germany and France as examples.

The first part of the work (pp 7-38) provides a general picture of the "north - south" differences in each of the aforementioned countries. Applied for the purpose are indicators concerning the level and dynamics of population growth, the growth of employment or unemployment (with account taken of employment structure and the changes in it), the generation of gross domestic product, earnings, and - more broadly - the incomes of the populace. Consideration was also given to other indicators mainly linked with the standard of living and quality of life as well as with certain attitudes and behaviours amongst the people, and especially amongst voters. The spatial framework of the analysis carried out was in the form of macroscale units: units at the NUTS 1 level in the cases of Great Britain and Germany (historical countries and standard regions as well as Länder); and units at the NUTS 2 level in the case of France (i.e. regions).

The analysis of "north - south" differences is augmented by analysis of "centre - periphery" differences and an attempt is made to show the ways in which and extents to which the two phenomena overlap.

The second part of the work (pp 38-52) considers different approaches to the identification and interpretation of "north - south" differences. Consideration is given to the selection of the appropriate territorial frameworks for research, as well as of the spatial scale and time period. The initial principles for the interpretation of processes found to differ is looked at. Expounded are references to both the newer post-modernizational concepts and theories and to many earlier theories, and especially the theory of stadial development (long developmental cycles, product cycles and urban life cycles) and the regional typologies founded upon these theories. Defined, on the other hand, is the significance of the efforts taken with a view to bringing together the best possible set of indicators for the study of interregional differentiation, indicators suitable for application in formalized analyses and possibly also applied analyses.

The conclusion of the work sees the accent put on the necessity to seek appropriate spatial constructs or planes which would make possible the justified comparison of the results of research on the "north - south" socio-economic differentiation in the different countries.

**Wymagania techniczne
stawiane pracom składanym do druku w „Zeszytach IGiPZ PAN”**

Teksty na dyskietkach muszą spełniać następujące warunki:

1. Zapis w kodach ASCII (większość edytorów ma możliwość eksportu do ASCII; wykluczamy edytor Chi-Writer dla tekstów polskich) z rozszerzeniem TXT, np. BAZA.TXT.
 2. Pojedyncza interlinia.
 3. Bez wcięć akapitowych, przenoszenia wyrazów, wyrównywania prawego marginesu.
 4. Paragrafy (akapity) rozdzielone jedną linią wolną.
 5. Tekst gładki, bez wyróżnień (tj. pogrubień, podkreśleń, subskryptów itp.).
 6. Podanie jedynie podpisów rysunków i tabel.
 7. Miejsca, w których występują wzory, zaznaczyć w nawiasach; same wzory osobno na wydruku lub na kartce.
 8. Tabele oraz rysunki przygotowane za pomocą innych programów (np. LOTUS) należy umieścić w osobnym pliku o stosownym rozszerzeniu (np. KOŁO.PIC dla rysunków z LOTUSA).
- Wydruk dołączony do dyskietki powinien być wydrukowany z podwójną interlinią oraz zawierać wymiary rycin i tabel.

Uwaga!

Do pracy należy dołączyć streszczenie (maksymalnie do 5 stron), spis rycin i tabel oraz abstrakt (3-4 zdania) i słowa kluczowe (3-4) w wersji polskiej i angielskiej.

Informacje dla autorów

„Zeszyty IGiPZ PAN” wychodzą w standardowym nakładzie 120 egzemplarzy (w tym 15 autorskich).

Bieżące numery publikacji IGiPZ PAN rozprowadza ORWN, Pałac Kultury i Nauki, Warszawa.

Numery wcześniejsze są do nabycia w Dziale Wymiany Biblioteki IG i PZ PAN ul. Krakowskie Przedmieście 30, 00-927 Warszawa, w godz. od 9 do 15.

1993

12. Z. BABIŃSKI - Stopień wodny Ciechocinek i jego zbiornik Nieszawa - prognoza zmian środowiska geograficznego;
P. GIERSEWSKI - Denudacja chemiczna w zlewni Rudy.
13. A. GAWRYSZEWSKI - Struktura przestrzenna zatrudnienia i bezrobocia w Polsce, 1990-1992.
14. M. SOBCZYŃSKI - Trwałość dawnych granic państwowych w krajobrazie kulturowym Polski.
15. P. KORCELLI, A. GAWRYSZEWSKI, E. IWANICKA-LYRA, A. MUZIOL-WĘCŁAWOWICZ, A. POTRYKOWSKA, M. POTRYKOWSKI, Z. RYKIEL - Program rozwoju Warszawy - synteza.
16. T. GERLACH, M. KRYSOVSKA-IWASZKIEWICZ, K. SZCZEPANEK, M.F. PAZDUR - Nowe dane o pokrywie karpackiej odmiany lessów w Humniskach koło Brzozowa.
17. R. SZCZĘSNY - Poziom produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego w Polsce. Przestrzenne zróżnicowanie i przemiany w latach 1960 - 1988.
18. T. KOZŁOWSKA-SZCZĘSNA, D. LIMANÓWKA, T. NIEDŹWIEDŹ, Z. USTRNUL, S. PACZOS - Charakterystyka termiczna Polski.
19. R. SZCZĘSNY - Zróżnicowanie produkcji rolnictwa polskiego w aspekcie gospodarki żywnościowej w 1990r.
20. A. WOŚ - Regiony klimatyczne Polski w świetle częstości występowania różnych typów pogody.

1994

21. A. WERWICKI - Sfera usług społeczno-kulturalnych w wybranych krajach środkowoeuropejskich w ostatniej dekadzie istnienia nakazowo-rozdziałowego systemu gospodarczego (1980-1989); Potencjały naukowe w Polsce w 1990 roku i ich rozmieszczenie.
22. E. NOWOSIELSKA - Sfera usług w badaniach geograficznych. Główne tendencje rozwojowe ostatniego dwudziestolecia i aktualne problemy badawcze.
23. T. LIJEWSKI - Infrastruktura komunikacyjna Polski wobec zmian politycznych i gospodarczych w Europie Środkowej i Wschodniej.
24. A. BOKWA, A. MROCZKA, R. PRZYBYŁA, J. ŚMIAŁKOWSKI, R. TWARDOSZ - Wybrane zagadnienia z klimatologii i bioklimatologii.
25. M. DEGÓRSKI, A. MATUSZKIEWICZ, W. MATUSZKIEWICZ, J.M. MATUSZKIEWICZ - Badania porównawcze ekosystemów leśnych w Finlandii.
26. T.S. KONSTANTINOVA, J. BOLOBAN, J. PASZYŃSKI, J. SKOCZEK, B. KRAWCZYK - Badania topoklimatyczne w Mołdawii.
27. R. SZCZĘSNY - Rolnictwo Finlandii. Przestrzenne zróżnicowanie i przemiany.
28. K. BŁĄŻEJCZYK, B. KRAWCZYK - Bioclimatic research of the human heat balance.

1995

29. P. EBERHARDT - Zagadnienia ludnościowe obszaru byłych Prus Wschodnich.
30. Z. BABIŃSKI, M. GRZEŚ - Monografia hydrologiczna zbiornika stopnia wodnego Włocławek.

